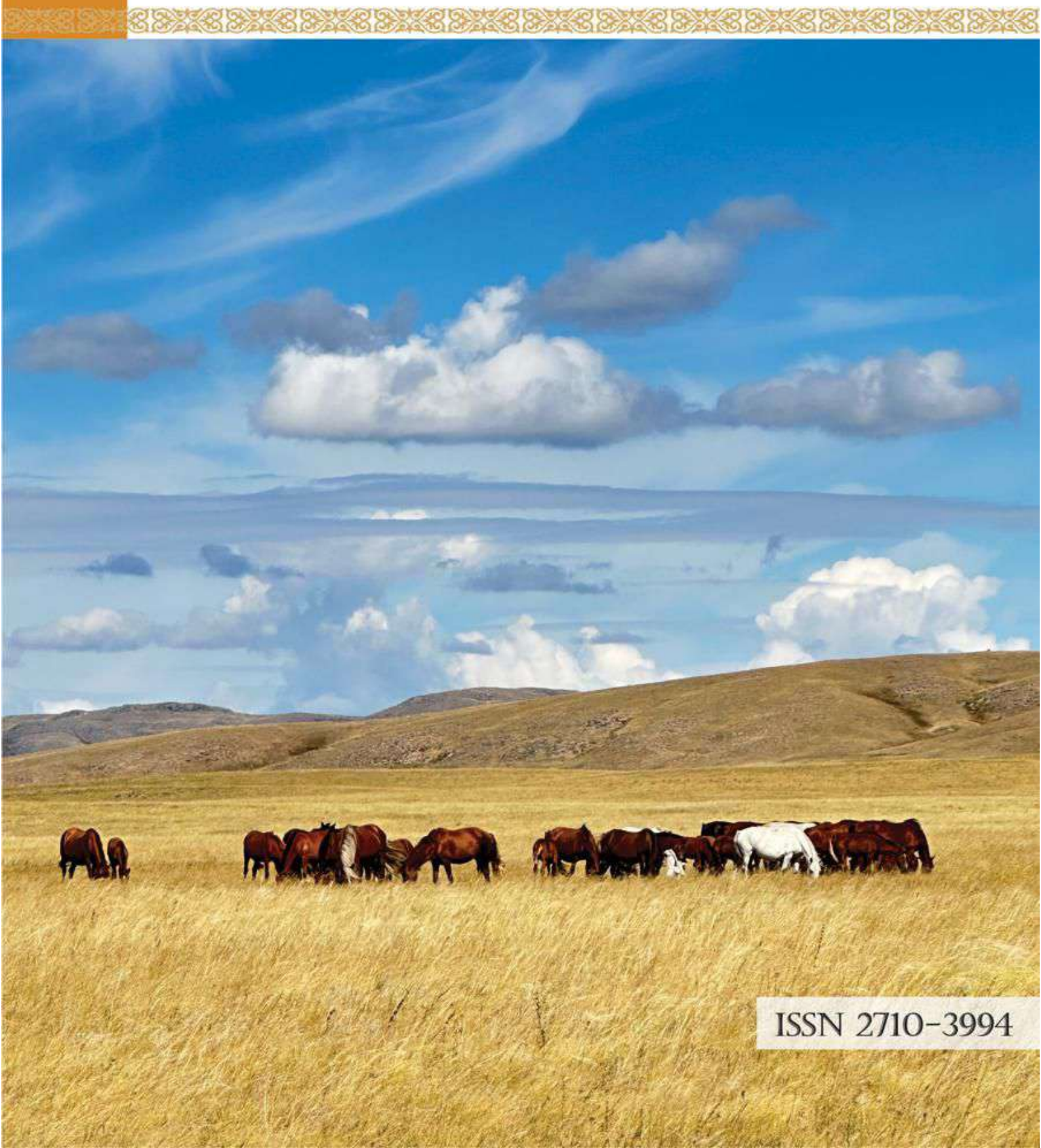

2025. 12 (3)

Asian Journal "STEPPE PANORAMA"

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2025 ж. 5 сәуірде тіркелген. Тіркеу нөмірі № KZ91VPY00116246. Жылына 6 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих, этнология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2025
© Авторлар ұжымы, 2025

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аутрам Алан (Outram Alan) — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университеті, тарих және археология кафедрасының профессоры. (Ұлыбритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институтының Этнология және антропология орталығының меңгерушісі. (Өзбекстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) – тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті, (АҚШ)

Көксебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — тарих ғылымдарының докторы, Нюрнбергтегі Бавариялық немістер мәдени орталығының (BKDR) ғылыми қызметкері. (Германия)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, CERCEC директорының орынбасары, Францияның Ұлттық ғылыми зерттеу орталығының (CNRS) қызметкері. (Франция)

Сабурова Татьяна — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Индиана университеті. (АҚШ)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Қубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство
о регистрации:

№ KZ91VPY00116246 от 03.04.2025 г. Публикуется 6 раз в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки:
история, этнология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Сайт журнала: <https://ajspiie.com>

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2025
© Коллектив авторов, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Аутрам Алан (Outram Alan) — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории Университета Эксетера. (Великобритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — доктор исторических наук, профессор, заведующий Центром этнологии и антропологии Института истории Академии наук Республики Узбекистан. (Узбекистан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — доктор исторических наук, научный сотрудник Баварского культурного центра немцев (BKDR) в Нюрнберге. (Германия)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — кандидат исторических наук, профессор, заместитель директора CERCEC, сотрудник Национального центра научных исследований Франции (CNRS). (Франция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Сабурова Татьяна — доктор исторических наук, профессор, Университет Индианы. (США)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Founder and publisher: RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. KZ91VPY00116246 dated 03.04.2025. The journal is published 6 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history, ethnology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Journal website: <https://ajspiie.com>

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2025
© Group of authors, 2025

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK. (Kazakhstan)

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Azimqulov Javohir — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for Ethnology and Anthropology at the Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kriege Viktor — Doctor of Historical Sciences, Researcher at the Bavarian Cultural Center of Germans (BKDR) in Nuremberg. (Germany)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Ohayon Isabelle — Candidate of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of CERCEC, Researcher at the French National Center for Scientific Research (CNRS). (France)

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor in the Department of Archaeology and History at University of Exeter. (Britain)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Saburova Tatiana — Doctor of Historical Sciences, Professor, Indiana University. (USA)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
Asian Journal “Steppe Panorama”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 12. Is. 3, pp. 743-759, 2025
Journal homepage: <https://ajspiie.com>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2025_12_3_743-759

KAZAKH-BUKHARA RELATIONS IN THE 30S OF THE 17TH CENTURY AND THE FIRST QUARTER OF THE 18TH CENTURY (THE POLITICAL ASPECT)

Doskarayeva Aizhan¹, Mukhatova Orazgul^{2}*

¹Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Junior Researcher, 2nd year doctoral student of Al-Farabi Kazakh National University
 <https://orcid.org/0000-0002-0035-1623>. E-mail: doskaraeva@gmail.com

²Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher
 <https://orcid.org/0000-0002-8613-7248>. E-mail: Orazgul7@rambler.ru

*Correspondent author

© Ch.Ch. Valichanov IHE, 2025

© Doskarayeva A.A., Mukhatova O.Kh., 2025

Abstract. *Introduction.* The article analyzes Kazakh-Bukhara relations in the period from the 30s of the 17th century to the first quarter of the 18th century. One of the key directions of the Kazakh Khanate's foreign policy was the development of relations with the Bukhara state, which had significant geostrategic significance. During this period, the ties between the Kazakh Khanate and the Bukhara Khanate were strengthened through diplomatic negotiations and military alliances. Trade, economic, social, cultural and religious ties have developed between the two countries. Kazakh-Bukhara relations played an important role not only in shaping the political situation of the two states, but also in shaping the political landscape of the entire Central Asian region. The history of Kazakh-Bukhara relations is not only a reflection of the past, but also the foundation of interstate relations with deep historical roots and the common heritage of the two peoples. These relations are a complex and multifaceted process that contributes to the peaceful development of the geopolitical situation in the Central Asian region in the future. In this context, the historical study of Kazakh-Bukharian relations using new scientific approaches focused on national interests is an urgent task of modern historical knowledge. *Goals and objectives of the study* – A comprehensive analysis of the political, economic and cultural ties of Kazakh-Bukhara relations in the 30s of the 17th century and the first quarter of the 18th century; a study of the development of Kazakh-Bukhara relations in the 30s of the 17th century; a study of military cooperation between Kazakhstan and Bukhara in the 50s of the 17th century; identification of the features of mutual relations between the Kazakh Khanate and Bukhara Khanate in the first quarter of the XVIII century. *Results.* The article examines the directions, character, features and development of Kazakh-Bukharian relations based on oriental written sources and records of Russian ambassadors. The political, economic, social, trade, economic, cultural and spiritual ties in Kazakh-Bukhara relations of the period under review are analyzed. The course, development, nature and historical significance of relations between the Kazakh Khanate and

the Bukhara state are assessed. *Conclusions.* Kazakh-Bukhara relations in the 30s of the 17th century and the first quarter of the 18th century cover an important period from a historical, political and cultural point of view. During this period, the relations between the Kazakh Khanate and the Bukhara Khanate acquired a complex character. Political interests, trade relations, military cooperation and conflicts, as well as diplomatic negotiations have played a significant role in the history of the two peoples. In addition, cultural exchange and religious influences have also become an important component of these relations. The study of Kazakh-Bukharian relations of the period under review opens the way to understanding the historical continuity and development of peaceful relations between the modern Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan.

Keywords: Kazakh Khanate, Khan Jangir, Khan Tauke, foreign policy, interrelations, Central Asia, Bukhara Khanate, Balkh, diplomacy

For citation: Doskarayeva A.A., Mukhatova O.Kh. Kazakh-bukhara relations in the 30s of the 17th century and the first quarter of the 18th century (the political aspect) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Vol. 12. No. 3. Pp. 743–759. (In Kaz.).

DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_743-759

XVII ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ – XVIII ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ШИРЕГІНДЕГІ ҚАЗАҚ-БҰХАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ (САЯСИ АСПЕКТ)

Доскараева Айжан Асхатқызы¹, Мұхатова Оразгүл Хасенқызы^{2*}

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)

Кіші ғылыми қызметкер,

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің 2 курс докторанты

 <https://orcid.org/0000-0002-0035-1623>. E-mail: doskaraeva@gmail.com

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)

Тарих ғылымдарының докторы, профессор, бас ғылыми қызметкер

 <https://orcid.org/0000-0002-8613-7248>. E-mail: Orazgul7@rambler.ru

*Автор-корреспондент

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Доскараева А.А., Мұхатова О.Х., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақалада XVII ғасырдың 30-жылдары – XVIII ғасырдың алғашқы ширегіндегі қазақ-бұхар қатынастары талданады. Қазақ хандығының сыртқы саясатының негізгі бағыттарының бірі – Бұхар мемлекетімен қарым-қатынастарды дамыту геостратегиялық маңызға ие болды. Бұл кезеңде Қазақ хандығы мен Бұхар хандығы арасындағы байланыстар дипломатиялық келіссөздер мен әскери одақтар арқылы нығайды. Екі мемлекет арасында сауда-саттық, экономикалық, әлеуметтік, мәдени және діни байланыстардың дамуы байқалды. Қазақ-бұхар қатынастары тек осы екі мемлекеттің ғана емес, сонымен қатар Орталық Азия өңірінің саяси жағдайын қалыптастыруда да маңызды рөл атқарды. Қазақ-бұхар қарым-қатынастарының тарихы – бұл тек өткеннің көрінісі ғана емес, сонымен қатар екі мемлекеттің ортақ тарихы мен терең тамырлары бар мемлекетаралық байланыстардың негізі. Бұл байланыстар болашақта Орталық Азия аймағының геосаяси ахуалының бейбіт дамуына ықпал ететін күрделі және көпқырлы процесс болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, қазақ-бұхар қарым-қатынастарын тарихи тұрғыдан зерттеп, ұлттық мүддеге сәйкес жаңа ғылыми көзқараспен қайта қарастыруды қажет ететін өзекті тақырыптардың бірі. *Мақсаты мен міндеттері* – XVII ғасырдың 30-жылдары мен XVIII ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ-бұхар қарым-қатынастарын саяси, экономикалық және мәдени байланыстарын жан-жақты талдау; XVII ғасырдың 30-жылдарындағы қазақ-

бұхар қарым-қатынастарының дамуын зерттеу; XVII ғасырдың 50-жылдарындағы қазақ-бұхар әскери одақтастығын зерделеу; XVIII ғасырдың бірінші ширегінде Қазақ хандығы мен Бұхар хандығының өзара қарым-қатынасының ерекшеліктерін айқындау. *Нәтижелер.* Мақалада шығыс жазба деректері мен орыс елшілерінің жазбаларының негізінде қазақ-бұхар қарым-қатынастарының бағыты, сипаты, ерекшеліктері мен дамуы зерттелді. Қарастырылып отырған кезеңдегі қазақ-бұхар қарым-қатынастарының саяси, экономикалық, әлеуметтік, сауда, шаруашылық, мәдени-рухани байланыстары талданды. Қазақ хандығы мен Бұхар мемлекетінің қарым-қатынастарының барысы, дамуы, сипаты мен тарихи маңызына баға берілді. *Қорытынды.* XVII ғасырдың 30-жылдары мен XVIII ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ-бұхар қарым-қатынастары тарихи, саяси және мәдени аспектілер тұрғысынан маңызды кезеңді қамтыды. Бұл кезеңде Қазақ хандығы мен Бұхар хандығы арасындағы байланыстар күрделі сипатқа ие болды. Саяси мүдделер, сауда қатынастары, әскери одақтастық пен қақтығыстар, дипломатиялық келіссөздер екі халықтың тарихында маңызды рөл атқарды. Сонымен қатар, мәдени алмасу мен діни ықпалдар да бұл қарым-қатынастардың маңызды құрамдас бөлігі болды. Қарастырылып отырған кезеңдегі қазақ-бұхар қарым-қатынастарының зерттелуі қазіргі Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы бейбіт байланыстардың тарихи сабақтастығы мен дамуын түсінуге жол ашады.

Түйін сөздер: Қазақ хандығы, Жәңгір хан, Тәуке хан, сыртқы саясат, қарым-қатынас, Орталық Азия, Бұхар хандығы, Балх, дипломатия

Дәйексөз үшін: Доскараева А.А., Мұхатова О.Х. XVII ғасырдың 30-жылдары – XVIII ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ-бұхар қарым-қатынастары (саяси аспект) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 3. 743–759 бб. (Қазақш.).

DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_743-759

КАЗАХСКО-БУХАРСКИЕ ВЗАИМОТНОШЕНИЯ В 30-Х ГОДАХ XVII ВЕКА – ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XVIII ВЕКА (ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Доскараева Айжан Асхатовна¹, Мухатова Оразгуль Хасеновна^{2}*

¹Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010 г. Алматы, Республика Казахстан)
Младший научный сотрудник,
докторант 2 курса Казахского национального университета имени Аль-Фараби
 <https://orcid.org/0000-0002-0035-1623>. E-mail: doskaraeva@gmail.com

²Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010 г. Алматы, Республика Казахстан)
Доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник
 <https://orcid.org/0000-0002-8613-7248>. E-mail: Orazgul7@rambler.ru

*Автор-корреспондент

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Доскараева А.А., Мухатова О.Х., 2025

Аннотация. *Введение.* В статье анализируются казахско-бухарские отношения в период с 30-х годов XVII века до первой четверти XVIII века. Одним из ключевых направлений внешней политики Казахского ханства являлось развитие отношений с Бухарским государством, что имело значительное геостратегическое значение. В указанный период связи между Казахским ханством и Бухарским ханством укреплялись посредством дипломатических переговоров и военных союзов. Между двумя государствами наблюдалось развитие торговых, экономических, социальных, культурных и религиозных связей. Казахско-бухарские отношения играли важную роль не только в формировании политической

ситуации двух государств, но и в становлении политического ландшафта всего региона Центральной Азии. История казахско-бухарских взаимоотношений представляет собой не только отражение прошлого, но и фундамент межгосударственных связей с глубокими историческими корнями и общим наследием двух народов. Данные отношения выступают сложным и многогранным процессом, способствующим мирному развитию геополитической обстановки в Центральноазиатском регионе в будущем. В этом контексте историческое исследование казахско-бухарских отношений с применением новых научных подходов, ориентированных на национальные интересы, является актуальной задачей современного исторического знания. *Цель и задачи исследования* – Комплексный анализ политических, экономических и культурных связей казахско-бухарских отношений в 30-х годах XVII века и первой четверти XVIII века; исследование развития казахско-бухарских отношений в 30-х годах XVII века; изучение военного сотрудничества между Казахским ханством и Бухарой в 50-х годах XVII века; определение особенностей взаимных отношений между Казахским ханством и Бухарским ханством в первой четверти XVIII века. *Результаты.* В статье на основе восточных письменных источников и записей русских послов исследуются направления, характер, особенности и развитие казахско-бухарских отношений. Анализируются политические, экономические, социальные, торговые, хозяйственные и культурно-духовные связи в казахско-бухарских отношениях рассматриваемого периода. Оцениваются ход, развитие, характер и историческое значение отношений между Казахским ханством и Бухарским государством. *Выводы.* Казахско-бухарские отношения в 30-х годах XVII века и первой четверти XVIII века охватывают важный период с исторической, политической и культурной точек зрения. В этот период связи между Казахским ханством и Бухарским ханством приобрели сложный характер. Политические интересы, торговые отношения, военное сотрудничество и конфликты, а также дипломатические переговоры сыграли значительную роль в истории двух народов. Кроме того, культурный обмен и религиозные влияния также стали важной составляющей этих отношений. Изучение казахско-бухарских отношений рассматриваемого периода открывает путь к пониманию исторической преемственности и развития мирных связей между современной Республикой Казахстан и Республикой Узбекистан.

Ключевые слова: Казахское ханство, хан Жангир, хан Тауке, внешняя политика, взаимосвязь, Центральная Азия, Бухарское ханство, Балх, дипломатия

Для цитирования: Доскараева А.А., Мухатова О.Х. Казахско-бухарские взаимоотношения в 30-х годах XVII века – первой четверти XVIII века (политический аспект) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 3. С. 743–759. (На Каз.).

DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_743-759

Кіріспе

XVII ғасырдың 30-жылдары мен XVIII ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ-бұхар қарым-қатынасы отандық тарих ғылымында арнайы зерттеу нысанына айналмаған. Отандық тарихшылар Шайбани әулетінің билігі кезеңіндегі қазақ-бұхар байланыстарын жазба деректер негізінде талдады. Алайда, XVII ғасырдың 30-жылдарынан кейінгі кезеңдегі Қазақ хандығы мен Бұхар мемлекеті арасындағы саяси байланыстар тарихшы ғалымдардың назарынан тыс қалды. Себебі XVII ғасырдың 30-жылдарынан бастап Қазақ хандығына Жоңғар мемлекеті тарапынан қауіп төнді. Қазақ хандығының саяси қуаты жоңғар агрессиясына тойтарыс беруге жұмсалды. Осы кезеңдегі қазақ ауыз әдебиетінің деректері мен жазба деректерде қазақтардың жоңғарлармен жүргізген күрестері кеңінен баяндалды. Сәйкесінше Қазақ хандығының Жоңғар мемлекетімен жүргізген соғыстары ғылыми ортада басымдыққа ие болып, зерттеушілердің назарын аударды. Қазақ хандығы мен Бұхар мемлекеті арасындағы саяси қатынастардың ерекшеліктері мен динамикасы жеткілікті дәрежеде зерттелмеді. Тек XVIII ғасырдың екінші жартысындағы қазақ-бұхар қатынастары зерттеушілердің еңбектерінде көрініс тапты. Осылайша, бір ғасырдан астам уақыт аралығындағы қазақ-бұхар қатынастары ғылыми тұрғыдан жеткілікті деңгейде зерделенбеген. Оның өзіндік себептері

бар. Біріншіден, осы кезеңдегі қазақ-бұхар қарым-қатынастарына байланысты жазба деректерінің аз болуы. Екіншіден, тарихшы ғалымдар қазақ-жоңғар, орыс-қазақ, қазақ-қытай қарым-қатынастарын зерттеуге басымдық берді. Үшіншіден, совет үкіметі тұсында қазақ мемлекеттілігінің тарихын зерттеу, Қазақ хандығының сыртқы саяси байланыстарын, түркі халықтарының өзара қарым-қатынастарын және олардың тарихының бірегейлігін зерттеу Совет Одағының идеологиясына қайшы деп танылды. Төртіншіден, Қазақ хандығының тарихына қатысты бірқатар мәселелер бұрмаланып, отарлық саясаттың мүддесіне сай, советтік идеология мен маркстік-лениндік методологияға сай, таптық бағытта зерттелді. Бесіншіден, Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ мемлекеттілігінің тарихы, әсіресе Қазақ хандығының құрылуы мен атақты қазақ хандарының билігі, қазақ шежіресі сияқты тақырыптар тарихшылардың зерттеу нысанына айналды.

Қазіргі уақытта Қазақ хандығының тарихын жан-жақты зерттеу мемлекетіміздің болашағы үшін маңызды. Қазақ мемлекетінің іргелес елдермен қарым-қатынасы, соның ішінде XVII ғасырдың 30-жылдары мен XVIII ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ-бұхар қарым-қатынасының тарих ғылымында зерттеуді қажет ететін мәселелердің бірі. Аталған тақырыпты зерттеу – Қазақстан мен Орталық Азия елдерінің өзара бейбіт қарым-қатынастарының тарихи сабақтастығын айқындайды. Қазіргі кезеңдегі Орталық Азиядағы ынтымақтастық пен халықаралық қатынастардың бейбіт дамуына әсер етеді. Бұл өз кезегінде Орталық Азиядағы интеграциялық процестерді тереңірек түсінуге және аймақтық қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуге септігін тигізеді. Жоғарыда келтірілген дәйектер негізінде Қазақ хандығының сыртқы саясатының ажырамас бөлігі ретінде қазақ-бұхар қарым-қатынастарының тарихын ұлттық мүддеге сай, жаңа ғылыми көзқарастар тұрғысынан зерттеу өзекті болып табылады.

Материалдар мен әдіс-тәсілдер

XVII ғасырдың 30-жылдары мен XVIII ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ-бұхар қарым-қатынасы зерттеуде негізгі деректер – шығыс жазба деректері, орыс елшілерінің есептері, қазақтың ауызша тарихи деректері болып табылады. Қазақ-бұхар қарым-қатынастары жайында баяндалатын еңбектердің бірі – Махмуд бен Әмір Уәлидің «Бахр ал-асрар фи манакиб ал-ахйар» атты еңбегі. Деректе XVI–XVII ғасырлардағы қазақ-бұхар қарым-қатынастары, екі елдің саяси жағдайы туралы қазақ хандары мен сұлтандары туралы мәліметтер бар. Қожамқұл-Бек Балхидің «Тарих-и Қыпшақи» атты тарихи еңбегінде Қазақ хандығы мен Бұхар мемлекетіне қатысты, әскери одақ, елшілік қатынастар жөнінде мәліметтер жазылған. Мир Мұхаммед Амини Бұхаридің «Убайдаллах-наме» еңбегінде XVIII ғасырлардағы Бұхар хандығының ішкі саяси жағдайымен қатар қазақтарға қатысты мәліметтер де кездеседі. Сонымен қатар жоңғарлардың қазақ жеріне шабуылы кезіндегі қазақ-бұхар әскери одақтастығы, елшілік қатынастар, әлеуметтік, экономикалық байланыстар туралы баяндалған. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының жазбаларындағы ауызша тарихи деректердің де маңызы зор.

Жоңғар хандығына, Иран арқылы Балх, Хиуа және Бұхар аймақтарына елшілік қызметпен барған орыс елшілері К. Енбаев, К. Терлеметев, Д. Копылов, Г. Ильин, К. Кучеев, А. Грибов, Г.В. Булгаков, Ф. Беневенидің есептерінде қалмақтар мен қазақтар арасындағы әскери қақтығыстары кезінде Бұхар тарапынан көрсетілген әскери көмек, сондай-ақ бұхар-үнді соғысындағы қазақ-бұхар әскери одағы, саяси байланыстары туралы құнды мәліметтер қамтылған.

Зерттеу барысында талдау, салыстыру, сыни талдау, ретроспективтілік, баяндау, сипаттау, қорыту әдістері қолданылды. Бұл әдістер мәселені жан-жақты зерттеуге, тұжырым жасауға ықпал етті. Талдау әдісі арқылы зерттелетін тақырыптың негізгі компоненттері мен элементтерін бөліп, олардың өзара байланыстары зерделенді. Салыстыру әдісі жазба және ауызша деректердегі тарихи оқиғалар туралы мәліметтерді өзара салыстыра отырып, тарихи фактілердің шынайылығын айқындау үшін қолданылды. Сыни талдау әдісі арқылы тарихи деректердің шынайылығы және олардың зерттеу тақырыбына қатысты құндылығы

анықталды. Ретроспективтілік әдісі қазақ-бұхар қарым-қатынастарының дамуын сол кезеңдегі тарихи оқиғалар ауқымында қарастыруға мүмкіндік берді. қолданылды. Баяндау әдісі тарихи оқиғаларды, зерттеу нәтижелерін жүйелі түрде жеткізуге септігін тигізді. Қорыту әдісі алынған нәтижелерді жинақтап, зерттеудің негізгі тұжырымдарын қалыптастыруға мүмкіндік берді. Осылайша, аталған әдістердің кешенді қолданылуы мәселені жан-жақты зерттеуге және тұжырым жасауға ықпал етті.

Талқылау

Отандық және шетелдік тарихнамада XVII–XVIII ғасырлардағы Қазақ хандығының сыртқы саясаты, дәлірек айтар болсақ, қазақ-бұхар қарым-қатынастарын зерттеуге арналған ғылыми жұмыстар аз. Бұл мәселені тереңірек қарастыратын арнайы іргелі еңбектер әлі күнге дейін жарық көрмеген. Қазақ халқының тарихы мен Қазақ хандығының тарихын зерттеу негізінде жазылған еңбектерде қазақ-бұхар қатынастары да айтылады. Солардың бірі – М. Тынышбаевтың «Қазақ-қырғыз халқының тарихына қатысты материалдар» атты еңбегі (Тынышбаев, 1925). Еңбекте қазақ-бұхар қарым-қатынастары XV–XVI ғасырлардағы қазақ мемлекетінің Мәуреннахрдағы Шайбани әулетінің билігі тұсындағы қарым-қатынастары негізінде зерттелді. М. Вяткиннің қазақ тарихы туралы еңбегінде Хақназар ханнан бастап Тәуекел ханның билігі тұсындағы, яғни XVI ғасырдың 50-жылдарынан 1598 жылға дейінгі қазақ-бұхар қарым-қатынастары қысқаша берілген (Вяткин, 1941). Сонымен қатар, К.А. Пищулина өз мақаласында Қазақ хандығына қатысты жекелеген мәселелер аясында қазақтардың Сыр бойындағы қалалар үшін Шайбани әулетімен жүргізген саясаты, сауда байланыстары, көшпелі мал шаруашылығымен айналысатын қазақ халқы мен Орталық Азияның отырықшы халықтарының өзара қарым-қатынастары Сыр бойындағы қалалар арқылы жүзеге асты және берік шаруашылық байланыс орнады деген қорытынды айтты (Пищулина:156, 1969). П.П. Иванов (Иванов, 1958), Б.А. Ахмедов (Ахмедов, 1982) еңбектерінде Бұхар хандығы мен Балх аймағының ішкі және сыртқы саясатының тарихын зерттеу аясында қазақ-бұхар қарым-қатынастары туралы қысқаша айтып өткен. Тәуелсіздік жылдарында жарық көрген «Казахстан летопись трех тысячелетий» еңбегінде Қазақ хандығының құрылған кезеңінен бастап XVI ғасырдың 30-жылдары дейінгі қазақ-бұхар қатынастары талданған (Кляшторный, Султанов). М.Х. Абусейтованың монографиясында (М. Абусейтова, 1985, 2002) Қазақ хандығы мен Бұхар мемлекеті арасындағы қарым-қатынастарының тарихы Қазақ мемлекеттілігінің қалыптасу кезеңінен бастап XVII ғасырдың 30-жылдарына дейінгі кезеңді қамтиды. Монографияда автор шығыс жазба деректеріндегі мәліметтер негізінде XVI ғасырда Қазақ хандығы Орталық Азия аумағында халықаралық деңгейде ықпалға ие болып, Хақназар, Шығай, Тәуекел және Есім хандар тұсында Қазақ хандығының сыртқы саясаттағы позициясы күшейіп, қанат жайды деген тұжырым жасайды. Б.Б. Кәрібаевтың ғылыми еңбектерінде қазақ хандарының ішкі және сыртқы саясатын зерттеу барысында қазақ-бұхар қарым-қатынастары да аталады (Кәрібаев, 2019). Ж.М. Тулебаева XVIII–XIX ғасырдың бірінші жартысындағы Қазақстан мен Бұхар хандығын арасындағы қарым-қатынасты зерттеді. XVIII ғасырда қазақ хандары мен Бұхар әмірлерінің арасындағы қарым-қатынас экономикалық және стратегиялық маңызды Сыр бойындағы қалалар үшін күрес негізінде құрылды деген тұжырым жасады (Тулебаева, 2001). Н.А. Атыгаевтың (Атыгаев, 2023) еңбектерінде Қазақ хандығының сыртқы саяси бағыттарының бірі ретінде Бұхар хандығымен қарым-қатынастар да қамтылған. Еңбекте Қазақ хандығының құрылған кезеңінен бастап XVIII ғасырдың 20-шы жылдарына дейінгі қазақ-бұхар қарым-қатынастары сипатталады. XV–XVII ғасырларда Қазақ хандығы Орталық Азияның саяси өмірінде маңызды рөл ойнады. Қазақ хандығының сыртқы саясатының мақсатын қазақ билеушілері анықтады. Қазақ хандары көрші мемлекеттермен бейбіт, достық қарым-қатынастарды ұстанды. Бірақ тарихтың кейбір кезеңдерінде мемлекеттің мүддесі үшін соғыс жүргізуге мәжбүр болған деген қорытындыға келеді. Шетелдік ғалым К.А. Алексеев (Алексеев, 2006) Аштархан әулетінің тарихын зерттеу барысында қазақ-бұхар қатынастарына да тоқталды. Монографияда XVI ғасырдың соңы мен XVII ғасырдың басындағы Шайбани

әулетінің Ташкент, Ферғана, Түркістан аймақтары үшін Тәуекел хан мен қазақ сұлтандарына қарсы соғыстары, Шайбани әулеті мен Аштархан әулетінің билік үшін күресі, XVI ғасырдың соңы мен XVIII ғасырдың соңына дейінгі Аштархан әулетінің тарихы, Бұхар хандығының жүргізген ішкі және сыртқы саясаты, Қазақ хандығымен қарым-қатынастары баяндалады. Зерттеуде XVII ғасырдың 30-жылдары мен XVIII ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ-бұхар қатынастары Бұхар мемлекетінің сыртқы саяси контекстінде ғана қарастырылған. А. Саидов (Саидов, 2007) Бұхар хандығының саяси тарихын зерттеу барысында қазақ-бұхар қарым-қатынасына қысқаша ғана тоқталды.

Жоғарыда аталған еңбектерде қарастырылып отырған мәселе зерттеу тақырыбының тек бір аспект ретінде ғана талданған. Арнайы зерттеу нысаны ретінде терең зерделенбеген. Сол себепті арнайы зерттеу нысаны ретінде қарастыруды, кешенді зерттеуді және жаңа көзқарастар мен тұжырымдар жасауды қажет етеді.

Зерттеу нәтижелері

XVII ғасырдың 30-жылдары мен XVIII ғасырдың бірінші ширегінде Қазақ хандығы мен Бұхар мемлекетінің ішкі және сыртқы саясатындағы шиеленістер екі мемлекет арасындағы қарым-қатынастардың бейбіт түрде дамуына ықпал етті. Осы кезеңде қазақ-бұхар ынтымақтастығы Орталық Азияның геосаяси жағдайына және екі елдің сыртқы саясатына оң әсерін тигізді. Қазақ-бұхар қарым-қатынасы Орталық Азия аймағындағы саяси және экономика, әскери одақ, дипломатия, туыстық қарым-қатынас, сауда-саттық, керуен жолдарының қауіпсіздігі, шаруашылық, діни-рухани, мәдени және әлеуметтік мәселелер негізде құрылды.

XVII ғасырдың 30-жылдары Қазақ хандығында ішкі саяси өзгерістер орын алды. Бұған 1628 жылы Есім ханның қайтыс болуы негіз болды. Есім ханнан кейін Қазақ хандығының ішкі саяси тұрақсыздығы, сұлтандар арасындағы алауыздық елдің сыртқы саяси бағытын қалыптастырды. Есім хан тұсында қол жеткізілген келісімдер мен бейбіт қазақ-бұхар қатынастары күшін жойып, саяси шиеленістер орын алды. Қазақ сұлтандары арасындағы саяси тартысты Бұхар билеушілері тиімді пайдалануға тырысты. Яғни Бұхар хандығының территориясын солтүстік-шығысқа қарай кеңейтуді көздеді. Бұхар әмірлері Сыр өңірі мен Ташкент аумағына қайта үстемдік орнатуға бағытталған саясат ұстанды. Бұл саясат қазақ-бұхар әскери қақтығыстарына алып келді. Қазақ-бұхар билеушілері арасында Ташкент мәселесі қайта өршіді. Бұхар ханы Ташкент аймағын қайтару үшін Ташкентке қалың әскер жіберді. Имамқұл ханның әскері 1628–1629 жылдары Ташкент түбінде жеңіске жетіп, қаланың билеушісі болып Аштархан әулетінің сұлтандарының бірі тағайындалады (Кляшторный, Султанов, 1992: 303). Ташкентті басқару Баки-Мұхамедтің ұлы Абдаллах сұлтанға берілді, ал оның аталығы Бек Мұхамед болды (Алексеев, 2006: 124). Бұл туралы Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы: «Есім ханнан кейін қазақ жүдеубас болды. Тәшкеннен айырылып қалды. Тақ Түркістанда қалды», – деп жазған (Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, 2008: 274). Яғни, Қазақ хандығының ішкі саяси тұрақсыздығының негізі – қазақ сұлтандарының арасында бірліктің болмауы. «Тақ Түркістанда қалды» деген факті қазақ билеушілері Ташкентті басқару құқығынан айырылып қалғандығын көрсетеді. XVII ғасырдың 30-жылдары қазақ-бұхар қарым-қатынастарының басты шиеленісі Ташкент аймағы болғанына қарамастан, қазақ ханы Жәнібектің таққа отыруымен бұл мәселе бейбіт түрде шешілді. Осылайша Жәнібек ханның тұсында Қазақ хандығы мен Бұхар мемлекетінің арасында саяси қарым-қатынастар бейбіт арнаға түсті. Екі елдің қарым-қатынастарының жақсаруына Жоңғар хандығының батыс бағыттағы сыртқы саясатының күшеюі әсер етті. Сонымен қатар уақытша болса да қазақ-бұхар арасындағы даулы мәселелердің шешімі табылды.

Қазақ хандығы мен Бұхар мемлекеті арасындағы бейбіт қарым-қатынастарға қарамастан әскери қақтығыстар орын алып тұрды. Екі елдің арасындағы шиеленістің басты себебі Ташкент аймағына қатысты болды. Ташкент мәселесіне қатысты бейбіт келісімдерге қарамастан екі ел де Ташкент аймағына билік жүргізуге ұмтылды. Мәселен 1634 жылы күзде қазақ билеушілері Жәңгір, Назар сұлтан, Махмуд-Йар сұлтан Ташкентті қоршауға алды.

Бірақ жорық сәтсіз болып, қазақ билеушілері әскерімен кейін шегінді (Султанов, 2001: 223). Яғни, XVII ғасырдың басындағы қазақ-бұхар әскери қақтығыстармен салыстыратын болсақ, екі ел арасындағы жорықтар қысқа әрі тек бір реттік сипатта болды. Жорықтардың бұндай сипаты жоңғар факторымен байланысты, себебі, Ташкент қаласын қоршауда ұстап тұру алдымен ұзақ мерзімді және әскерді қамтамасыз ету үшін қаражат пен азық-түліктің жеткілікті болуын қажет етті. Бұған қоса 1635 жылы Жәңгір ойраттармен соғыста тұтқынға түсті (Султанов, 2001:223). Жәңгірдің Ташкентті қоршауда ұстап тұрғанын естіген жоңғар тайшылары Қазақ хандығына жорық ұйымдастырды. Елді жоңғарлардың шабуылынан қорғау мақсатында қазақ сұлтандары кейін шегінуге мәжбүр болды. Осы жайында 1635 жылы шілде айында елшілер К. Енбаев пен К. Терлеметевтің Абак князге берген есебінде: «...Абак князге бағынышты қара қалмақтар бізге Талай тайшы, қонтайшы Кужи және Тоургоча тайшы барлық қара қалмақтармен бірге осы қысты Қазақ Ордасына жорық жасады деп хабарлады. Қазақ Ордасы мен қара қалмақтардың шайқасы кезінде қазақ ханзадасы Есімұлы Жәңгір тұтқынға түсіп, қазақтар жеңілді. Ал, Есім Қазақ Ордасының ханы және Қара қалмақтардың ханзадасы болды» (ИКРИ 2005: 330), – деп жазылған. Аталған деректегі мәліметтер қалмақтардың қыс кезінде Қазақ хандығына жорық ұйымдастырғандығын, екі елдің арасында жойқын шайқастың орын алғандығын дәйектейді. Жәңгір сұлтанның Ташкентке жорығы 1635 жылдың күз айында ұйымдастырылса, қалмақ тайшыларының қазақ жеріне шабуылы сол жылдың қыс айларында орын алған. Жәңгірдің Ташкентке жорығы өз мақсатына жетпеді. Қазақ әскері кейін шегінуге мәжбүр болды. Осы оқиға туралы 1635 жылдың 6 шілде мен 2 желтоқсан аралығындағы Том казактарының атаманы Д. Копылов: «Осы жылы қырғыздардан қара қалмақтар мен Қазақ Ордасының арасында шайқас болғанын білдік. Алғашында Қазақ Ордасының жасағы қара қалмақтарды жеңген. Кейін қара қалмақтар қайта жасақталып, Қазақ Ордасын жеңіп, Жәңгір ханзаданы тірідей тұтқындағанын Кашиктің өз құлағымен естігенін бізге, яғни Сіздің малайларыңызға хабарлады», – деп мәлімдеген (ИКРИ 2005: 331). Мәлімет қара қалмақтардың 1635 жылы қазақ жеріне екі рет жорық ұйымдастырғаны туралы хабарлайды. Жаз айларындағы жорықта Қазақ Ордасы қалмақтарды жеңген. Шығыстан қауіптің келмейтініне сенімді болған Жәңгір бастаған қазақ қолы Ташкентке күз айында жорықты ұйымдастырды. Бірақ Ташкент жорығы барысында қалмақ әскері күш жинап, қыс айында қайта Қазақ хандығына шабуылдады. Қыс айындағы қалмақ шабуылы кезінде қазақ әскері жеңіліп, Жәңгір тұтқынға түсті. Жәңгірдің қалмақ тұтқынына түскен уақыты да Ташкент жорығынан кейін болғандығын растайды. Қазақ әскерінің екі жақтан, яғни Бұхар хандығы және қалмақпен қатар соғысты жүргізуге әлеуеті жетпеді. 1635 жылдың ішінде қазақ әскері 3 рет жорыққа қатысып, әлсірегенін аңғартады. Қазақ қолының әлсіреуінің салдарынан Жәңгір тұтқынға түсті. Жәңгірдің Ташкент түбінен кейін шегінуге жоңғарлардың жорықтары негіз болды. Қазақ хандығына қалмақ әскерінің дамылсыз жорықтары туралы Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы: «Бұл кезде (Жәңгір ханның билігі тұсында – авт.) қалмақ қонтажысы күшейіп, қазаққа дамыл бермеген, қысқа күнде қырық шапқан», – деп жазды (Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, 2008: 275). Яғни қалмақтардың жасаған жорықтарының жиілігі, қазақ билеушілерін мемлекеттің сыртқы саясатын жоңғар басқыншылығына қарсы бұруға мәжбүр етті. Қалмақтардың шабуылдары қазақ қоғамының әскери-саяси стратегиясын қайта қарауға, ресурстарды тиімді пайдалануға және әскери күштерді ұйымдастыруға мәжбүр етті. Сонымен қатар, қазақ билеушілерінің әскери тактикасын қайта қарау мен жаңа стратегиялық бағыттарды іздестіруге итермеледі, бұл өз кезегінде Қазақ хандығының ұзақ мерзімді саяси және әскери тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған шара қолдануға итермеледі. Аталған фактор Қазақ хандығының Ташкент жорығынан кейін шегінуінің себебін дәйектейді.

XVII ғасырдың 30-жылдарындағы Орталық Азиядағы, Шығыстағы саяси жағдайлардың өзгеруі қазақ-бұхар қарым-қатынастарына жағымды ықпал етіп, екі ел арасындағы тарихи қалыптасқан байланыстардың жаңа кезеңін ашты. Ендігі кезекте екі ел арасында әскери қақтығыстар, саяси шиеленістерден гөрі ынтымақтастық пен саяси одақ негізінде, бейбіт түрде дамыды. Жәңгір хан да өзіне дейінгі қазақ билеушілері сияқты Сыр бойындағы қалаларға

үстемдік етіп, аймақтағы Қазақ хандығының саяси ықпалын бейбіт жолмен ұстап тұруға тырысты. Екі елдің әскери одақтастығының негізінде 1643 жылы Орбұлақ шайқасы кезінде Бұхар хандығы қазақ жасағына көмек ретінде 20.000 әскер жібереді. Бұхар әскерін Жалаңтөс баһадүр қолбасшылық етті. Осы оқиға туралы тоболдық әскербасы (воевод) Григорий Куракинның жазбасында жазылған. Жазба Г. Ильин мен К. Кучеевтың есептері негізінде дайындалған. Орыс елшілері Г. Ильин мен К. Кучеев 1644 жылы 16 ақпан мен 9 мамыр айлары аралығында қонтайшы Ерден Батырдың ордасында тұрақтаған (ИКРИ 2005: 348–350). Елшілер қазақ пен қалмақтар арасындағы әскери қақтығыстар туралы естіген. Кейініректен елшілік есептерінде осы оқиға туралы баяндаған. Жазбада Жәңгір сұлтан мен Жалаңтөс баһадүрдің есімдері қатар келтіріледі. Бұл Жәңгір мен Жалаңтөстің арасындағы әскери одақтың берік болғандығы мен Бұхар және Қазақ хандығының арасындағы өзара қарым-қатынастың жағымды сипатынан хабар береді.

Қазақ хандығы мен Бұхар мемлекеті арасындағы әскери одақтастық бұхар-үнді соғысы кезінде де өз пайдасын тигізді. XVII ғасырдың 40-шы жылдары Бұхар хандығына Ұлы Моғолдар империясы тарапынан қауіп төнеді. Осы кезде Бұхар хандығы қазақ сұлтандарының көмегіне жүгінеді. Қазақ-әскери одағы үнді әскеріне қарсы соғыс қимылдарын ұйымдастырды. Бұл туралы «Тарих-и Қыпшақи» «...Ялантуш (Жалаңтөс) аталық пен Өзбек патшалары Мәуреннахрдың әмірі Әбділәзиз ханның алдына барды. Кеңестен кейін Қазақ пен Қарақалпақ сұлтандарының қатысуынсыз бұл мәселенің шешім таппайтыны аңғарылды. Әбділәзиз хан Өзбек (Бұхар хандығы – авт.) барлық сардарымен Ташкентке барып, бір жарым жыл сонда тұрды (Қожамқұл-Бек Балхи, 2016: 645–647), – деп баяндайды. Осы кезеңдегі қазақ-бұхар хандығының арасындағы ынтымақтастық қатынастар беки түсті. Екі ел алма кезек бір-біріне әскери көмек беруге ынталы болды. Мәселен, Жалаңтөс баһадүр Әбділәзиз ханға қазақ жасағымен бірігуді кеңес берді. Әбділәзиз Ташкентке барып, 6 ай көлемінде қазақ билеушілерімен Ұлы Моғолдар империясымен болған соғыста әскери көмек беру туралы келіссөздер жүргізді (Алексеев, 2003: 57–58). Нәтижесінде оған 200.000 әскер көмекке берілген. Келтірілген тарихи фактілер қарастырып отырған кезеңде қазақ-бұхар қарым-қатынасы екі елдің сыртқы саяси жағдайының күрделі болуына қарамастан біріне-бірі әскери қолдау көрсетуден бас тартпағандығын дәйектейді.

XVII ғасырдың 40-жылдары Әбділәзиз ханмен бірге қазақтың 300 төрезадасы 2 ләк атты әскерімен Балхқа жол тартты. Бұл оқиғалар Шах Жахан патшаның құлағына жетіп, бір істің боларын білді. ...1057 жылы (1647 жылы 12 маусымда) екі жақтың яки Тұран мен Үндістан әскерлері (бетпе-бет) сап түзеді. Тұран сарбаздары майданға шығып, (жекпе-жекке) шақырды. Қалай болғанда да 50 күнге жуық күндіз-түні дамылсыз соғыс болып тұрды (Қожамқұл-Бек Балхи, 2016: 645–647), – деп жазылған. Қазақ әскерінің Аштархандармен одақтасып соғысқа келе жатқанын естіген үнділер Жахан шахтан қосымша күш сұратқан. Қазақ-өзбек әскерлерінің сәтті әскері тактикасының нәтижесінде шах Жаханның әскері кері шегініп, Балх жері Аштарханидтерге қайтарылып, бейбіт келісім жасалды (Тулибаева, 2012: 57–58). Мұның өзі қазақ-бұхар қатынастарының анағұрлым берік болғанын көрсетеді. Бұл факті тек «Тарихи Қыпшақ-ханиде» ғана келтіріледі, өзге шығыс деректерінде айтылмайды.

1648 жылғы біріккен қазақ-өзбек әскері Балх пен Үндістанды байланыстыратын жолдарға тосқауыл қойып, Жахан шахтың Балхтағы өкілі Аурангзеб орталықтан әскери, азық-түлік, ақшалай көмек алудан қол үзді. Балх қазақ-өзбек әскерінің қоршауында қалып, қалада аштық жайлады. Қыстың таяған уақытында Аурангзеб Жахан шахтан Балхты тастап, Үндістанға кетуге рұқсат сұрады. Нәтижесінде қазақ әскерінің көмегімен Бұхар хандығы Балхты өз иелігіне қайтарады.

Балх түбіндегі қазақ-өзбек әскерінің Үндістанның басқыншылығына қарсы жорығы туралы 1646–1647 жылдары Иранда болған Г.В. Булгаков те баяндаған. «...Міне енді Әбділәзиз хан мен Жалаңтөс әмір Балх түбінде үнді әскерімен соғысып жатқанда хабар келді. Хабарда Бұхар жеріне Ташкунс (Ташкент – авт.) қаласынан Қазақ Ордасының ханзадасы Жәңгір қалың әскермен келе жатқаны айтылған. Сол кезде Бұхар ханы Әбділәзиз Балх түбіндегі әскерін екіге бөлді. Бір бөлігін Балх түбінде Жалаңтөс әмірмен қалдырып, екінші бөлігін өзі бастап Бұхарға

Қазақ Ордасының ханзадасы Жәңгірмен айқасуға бағыттады. Ханзада Жәңгірмен кездесіп, бейбіт келісім жасады» (Шорохов, Красуцкий, 2024: 15–16) деген деректегі ақпарат тарихи оқиғалардан хабар береді. Қазақ ханы Жәңгір қалың қазақ қолымен Бұхар хандығына жорыққа аттанды. Бұл хабарды естіген Бұхар ханы өз әскерін екіге бөліп, Жалаңтөс Баһадүрдің қолбасшылығына әскердің бір бөлігін Балх түбінде қалдырып, ал екінші бөлігімен Жәңгір ханға қарсы бет алды. Әбділазиз ханның Балхтан қазақ әскеріне қарсы аттанып, Жәңгір ханмен келісімге келуге тырысты. Себебі қазақ билеушісімен соғысқаннан гөрі әскери одақ құрып, Балх түбіндегі үнді әскеріне бірлесіп тойтарыс беруді жөн көрді. Бұхар ханының бұл саяси қадамы арқылы қазақ ханы Жәңгірдің Орталық Азия билеушілері арасындағы беделі мен мәртебесінің биік болғаны, сондай-ақ қазақ әскери күшінің деңгейін және қазақ-бұхар қарым-қатынастарының ерекшелігі айқын көрінеді.

Г.В. Булгаковтың жазбаларында «Тарих-и Қыпшаки» дерегіне қарағанда тарихи оқиғалар толығырақ баяндалған. Г.В. Булгаковтың жазбаларында қазақ ханы Жәңгірдің есімі, қазақ хандығының ордасы Ташкент, Жәңгір ханның Бұхар ханына жорыққа аттанғаны, қазақ-өзбек әскерінің арасында шайқастың орнына бейбіт келісім жасалып, әскери одақ құрылып, қазақ ханының көршілес елге сыртқы жаудан төнген қауіпті қайтаруға қолдау көрсеткені туралы мәліметтер берілген. Осыған қарағанда Г.В. Булгаков жазбаларындағы мәліметтер қазақ-бұхар қарым-қатынастарына тарихи баға беруде құнды екендігі даусыз. Орыс елшісінің жазбасындағы және «Тарих-и Қыпшаки» дерегіндегі келтірілген мәліметтер бірін-бірі толықтырып, тарихи оқиғаның себебі мен барысы туралы, сондай-ақ салдарын талдауға мүмкіндік береді.

Г.В. Булгаков: «...Әбділазиз хан Жәңгір ханзадамен кездесім, келісімге келген уақытында Балх түбінде үнді әскері мен Жалаңтөс әмір бастаған бұхар әскері арасында қанды шайқан болып жатты. Шайқас күні-түні, апта бойы болды. Үнді әскері Балх қамалынан шығып бұхарлықтарға соққы берді. Сол кезде Жалаңтөс әмір Балхты басып алған үнді әскерінің күші басым екені туралы мәлімдеп, Бұхардағы Әбділазиз ханға жаушы жіберді. Ол Балх түбіне Әбділазиз ханның әскермен көмекке келуін өгінді (Шорохов, Красуцкий, 2024:16), – деп хабарлады. Келтірілген фактіден Балх түбіндегі шайқаста бұхар әскерінің жеңілісі, әскери шығыны, үнді әскеріне тойтарыс беруге әскери күшінің жетпегендігін көруге болады. Жалаңтөс баһадүрдің Бұхар билеушісі Әбділазизге жіберген хабарында Қазақ Ордасымен келісімге келіп, қазақ әскерінің көмегімен Балх түбінен үнді әскерін ығыстыру мүмкін еместігі жазылған. Бұл Қазақ хандығының Орталық Азиядағы ықпалы мен әскери әлеуетінің басымдығын дәйектейді.

Г.В. Булгаковтың елшілік есебінде жазылған мәліметтермен Парсы елінде 1646 жылғы 26 қараша мен 1648 жылғы 25 маусым аралығында елшілікте болған Анисим Грибовтың «Из статейного списка русского посла в Балх, Хиву и Бухару А. Грибова о войнах Индии против Балхинского и Бухарского ханств и Персии, о междоусобной борьбе в Индии и о торговом пути из России в Индию» атты жазбаларындағы ақпарат ұқсас (Русско-индийские отношения, 2010). Яғни орыс елшілері А.Грибов пен Г.В. Булгаков бұхар-үнді қақтығыстарына қазақ әскерінің қатысқандығын және осы шайқастағы қазақтардың рөлін көрсеткен. Сондай-ақ Қазақ хандығына қатысты мәліметтер келтірілген. Мәселен, Қазақ ханы Жәңгір хан, қазақ астанасы Ташкент, сауда-саттық байланыстар, келіссөздер туралы құнды ақпараттар берген. Г.В. Булгаковтың жазбасында: «...Сол кезде Бұхар патшасы Әбділазиз Жалаңтөстің хабарынан кейін Қазақ Ордасының ханзадасы Жәңгірмен келісімге келді. Олар екі елдің біріккен әскерімен Балхқа қарай бет алды... Бұхар патшасы Әбділазиз бен Қазақ Ордасының ханзадасы Жәңгір қалың әскерімен Балх қаласының түбіне, Әмударияның жоғарғы ағысына жағына орналасты» (Шорохов, Красуцкий, 2024: 16), – деп баяндалады. Қазақ-бұхар одағы әскери күшті жұмылдыра отырып, бірлесе соғыс қимылдарын жүргізді. Осылайша екі ел өзара ынтымақтаса отырып, сыртқы байланыстарын бекіте түсті. Ал Анисим Грибов «...Бұхар патшасы Әбділазиз бен Қазақ Ордасының ханы Жәңгір Балх түбіне жеткеннен кейін жаздың ыстық кезінде қанды шайқас басталды. Шайқас бұхар әскерімен біріккен қазақ әскері және үнді әскері арасында болды. Бұл шайқас күні-түні апта бойы

жалғасты (Русско-индийские отношения, 2010), – деп жазды. Келтірілген екі орыс елшісінің жазбаларында Қазақ хандығы мен Бұхар мемлекетінің арасындағы саяси және әскери қарым-қатынастарының мәні ашылады. Сонымен қатар қазақ-бұхар қарым-қатынасының әскери, саяси қырынан қарастыруға, сыртқы саяси бағытын анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақ-бұхар әскери одағынан жеңіліс тапқан үнді қолбасшылары соғысты бейбіт келісіммен шешуге ұмтылды. Осы орайда қазақ және бұхар билеушілеріне елші жіберді. Мақсаты өзара соғысты тоқтату, бейбіт келісімге келу және Үндістандағы Жахан шахқа елші жіберіп, қазақ-бұхар әскери одағынан жеңіліске ұшырап жатқандықтан соғысты аяқтауға рұқсат алу еді. Осы жайында Г.В. Булгаков: «...Балхтан үнді әскері бұхар патшасы Әбділазизге, Жалаңтөс әмірге және Қазақ Ордасының ханы Жәңгірге елшілер жіберді. Олар (үнді билеушілері – авт.) «Әбділазиз, Жалаңтөс және Жәңгірге соғысты тоқтатып, екі жақтан да шығынын көбейтпей, бейбіт келісім жасау туралы ұсыныс жасады. Үнді тарапы Үндістан шахы Жаханға елші арқылы хабар жіберу үшін уақыт беруді сұрады» (Шорохов, Красуцкий, 2024: 16). Келтірілген ақпаратты тарқатып айтатын болсақ, Балх қаласын басып алған Жахан шахтың өкілдері соғыс қимылдарын уақытша тоқтатып, Үндістандағы биліктен әскерді кері шегінуге, Балх түбінен кетуге рұқсат алуға мүмкіндік сұрады. Үнді қолбасшылары қазақ-бұхар біріккен әскери одағының соғысқа араласатыны туралы болжамаған. Осы орайда үндістер үшін қазақ-бұхар біріккен әскеріне қарсы тұру қиынға соқты. Бұл – соғыстың барысы мен қорытындысына әсер еткен маңызды факторлардың бірі.

Балх түбінде қазақ-бұхар әскери одағының бірлескен соғыс тактикалары негізінде үнді әскері жеңілді. Г.В. Булгаков жазбасында: «Бұхар патшасы Әбділазизге, Жалаңтөс әмірге және Қазақ Ордасының ханы Жәңгір Үндістан шахының жауабымен елші келгенше соғысты тоқтата тұруға келісті. Үндістаннан елші келісімен үнді әскері Балхтан қайта Үндістан жеріне кетті. Осыдан кейін Нәдір Мұхамедтің ұлы Әбділазиз, Жалаңтөс әмір және Жәңгір хан Бұхар жеріне қайтты. Әбділазиз Бұхарға келіп қайта өзінің тағына отырды. Ал сұлтан Жәңгір өз әскерімен Қазақ Ордасына, Ташкентке оралды» (Шорохов, Красуцкий, 2024:16), – деп баяндалған. Қазақ-бұхар одағының бірлескен саясатының арқасында Орталық Азия аумағында саяси тұрақтылық қайтадан қалпына келтірілді. Үнді әскері Балх аймағынан шығарылды. Қазақ хандығының геосаяси жағдайы мен аймақтағы әскери, саяси ықпалы артты. Екі елдің өзара қарым-қатынастары ынтымақтастық және достық сипатта дамыды.

Қазақ билеушілерінің Мәуреннахр мен Балх билеушілерінің арасындағы күрестегі рөлі елеулі болды. Қазақ билеушілері көршілес елдің ішкі қайшылықтарын өз пайдасына асырып отырды. Бір жағынан қазақ сұлтандары Бұхар ханы Әбділазиз ханға Жахан шахқа қарсы соғыста әскери көмек көрсетсе, екінші жағынан Балх билеушісі Сұбханқұл ханға да қолдау танытып отырды. Мәселен, Сұбханқұл хан қазақ хандарына елшілер арқылы сый-сыяпат беріп қазақ хандарымен келісуге тырысқан. Келісім бойынша қазақ хандары Мәуреннахр аймағына тонаушылық жорықтарын жасап отыруға ымыраласқан (Тулибаева, 2012: 49). Қазақ сұлтандары шығыстағы жоңғар факторына қарамастан Орталық Азияның халықаралық қатынастарында белсенділігін жоғалтпады.

Дешті Қыпшақ, Мәуреннахр аймағындағы мемлекеттер – Қазақ хандығы және Бұхар хандығы аймақтағы көршілес елдер ғана емес, тарихи, мәдени, діни, экономика, әлеуметтік салада да байланысқан, салт-дәстүрі мен тілдері, дүниетанымы ұқсас, әулеттік туыстығы бар хандықтар еді. Сол себепті, әскери немесе саяси мәселелерге қарамастан әлеуметтік, экономикалық, мәдени салада екі ел арасындағы байланыстарға екі тараптан да шектеу болмаған. Бұны орыс елшілерінің, соның ішінде Г.В. Булгаковтың жазбасы растайды. Елшінің «...Енді осы оқиғалардан кейін Балх пен Бұхар арасында тонаушылық жорықтар орын алды. Олар Бұхар мен Балх арасындағы керуен жолдарында саудагерлер мен жолаушыларды тонап, адамдарды өлтіріп, мүліктерін тартып алып отырды. Осы кезде Әбділазиз ханға көмекке Ташкенттен әскермен Жәңгір ханның ұлы келді. Жәңгірдің ұлын Балхқа жібермей, Бұхарға қайтарды» (Шорохов, Красуцкий, 2024:16) дегені – осының дәлелі. Яғни Балх пен Бұхар хандықтарының арасындағы сауда қатынастары саяси мәселелерге байланысты тоқтатылғанымен Қазақ хандығынан келетін керуен жолдары мен елшілік миссиялар ешбір

кедергісіз жүргізіліп жатқан. Г.В. Булгаковтың жазбасының ерекшелігі елші өз жазбаларында Бұхар және Қазақ хандықтары туралы мәліметтерді көбірек келтірілген. Екі ел арасында сауда, елшілік байланыстар тоқтамаған. Жәңгір ханның ұлы (деректе ұлының есімі аталмайды – авт.) Әбділазиз ханға әскери көмекке барған. Бірақ қазақ ханзадасын Әбділазиз хан Балхқа жібермеді. Қазақ билеушілерінің Балх пен Бұхар арасындағы шиеленіске қатысуының бірнеше себебі болуы мүмкін. Ең алдымен сауда жолдарының Балх жерімен үзілуі қазақ мемлекетіне сауда байланыстарына қолайсыздық алып келді. Қазақ саудагерлері тауарларын Үндістанға Балх арқылы жеткізіп, сауда жасау мүмкіндігінен айырылды. Үндістанмен сауда байланыстарының үзілуі қазақ мемлекетіне ұнамады. Сол себептен Қазақ хандығы Балх пен Бұхар арасындағы шиеленіске араласып, аймақтағы саяси қарым-қатынастарды реттеп, экономикалық, сауда байланыстарын қалпына келтіруге тырысты. Екінші себебі Бұхар мен Қазақ хандықтары өзара саяси, әскери, экономикалық, әлеуметтік салада стратегиялық серіктес болғандықтан Орталық Азиядағы қақтығысқа араласуға мүдделі тарап болды. Бірақ, Әбділазиз хан Балхпен қақтығысты қазақ сұлтандарының көмегінсіз шешуге тырысты.

XVII ғасырдың 80-ші жылдары Қазақ хандығының тағына Тәуке хан (1680–1718 жж.) отырды. Тәуке хан өзіне дейінгі қазақ хандарының ұстанған саясатын одан әрі жалғастырды. Тәуке хан Орталық Азия аумағында Қазақ ордасының мүддесін берік ұстауға тырысты. Осы мақсатта белсенді сыртқы саясат жүргізді. Сыртқы саясаттың бір бағыты – Аштархан әулетімен Сыр бойындағы қалалар үшін соғыс болды (Алексеев, 2006: 199). Дегенмен, Тәуке ханның негізгі саясаты Жоңғар хандығына бағытталғаны хақ. Ал, оңтүстіктегі іргелес Бұхар хандығымен ынтымақтастықта болуға ұмтылды. Мәселен, 1687 жылғы 31 шілде айында Ф.А. Головиннің Тобылға қазақ ханы Тәукеден келген елші мен ханның хаты туралы жазбасында 1687 жылы қалмақ ханы Бушухтумен болған шайқасқа Тәуке хан қазақ жерінен әскер жинады және Бұхар ханы Сұбханқұлдан 10 000 әскер көмекке алды (ИКРИ, 2005: 389), – делінеді. XVII ғасырдың 80-ші жылдары Бұхар хандығының ішкі саяси жағдайының күрделі болуына қарамастан Сұбханқұл хан тарапынан Тәуке хан әскери қолдау тапты. Бұл екі елдің арасындағы әскери және саяси ынтымақтастықтың болғандығын дәйектейді.

Қазақ Ордасы мен Бұхар хандығының арасындағы әскери одақтастықпен қатар, елшілік байланыстар да үзілмеген. 1688 жылы Сұбханқұл хан Тәуке ханға Ташкентке Хошике би аталық бастаған елшілікті жібереді (Вельяминов-Зернов, 1864: 380). Елшіліктің мақсаты – сауда байланыстары, Жоңғар хандығының тонаушылық жорықтарына қатысты әскери келісімдер жасалды деп болжауға болады. Себебі, Сұбханқұл ханның тұсында Бұхар хандығында билеуші топтары арасындағы күреспен қоса, Хиуа билеушісі Ануша тонаушылық жорықтар жүргізді (Саидов, 2007: 68). Қалыптасқан жағдайда Бұхар ханы Сұбханқұл солтүстіктегі Қазақ хандығымен барынша достық қарым-қатынасты сақтап тұруға мүдделі болды. Қазақ Ордасына елшілік миссияны бастап барған Хошике би екі ел арасындағы ынтымақтастық, сауда байланыстарын нығайту арқылы экономикалық, әлеуметтік жағдайды жақсартуды көздеді. Бұхар хандығы мен Қазақ хандығының сыртқы саяси ахуалы, көрші елдермен болып жатқан әскери қақтығыстары қомақты қаржыны талап етті. Тығырықтан шығудың жолы – достық байланыстарды нығайту, ел қазынасын сауда жолдарынан түсетін салықтар негізінде толтыру, керуен жолдарынан түсетін салықтарды тиімді бөлісу. Орталық Азиядағы қалыптасқан саяси ахуалға қарамастан сауда қатынастарын үзбей дамытуға ұмтылды. Яғни екі елдің шекарасынан өтетін керуен жолдарына қауіпсіздік шараларын қамтамасыз ету, саудагерлерге жақсы жағдай жасау арқылы ел экономикасын жақсарту үшін келіссөздер жүргізілді. Бұған 1691 жылғы 5 наурыздағы иркудтық қолбасшы Л.К. Кислянскийдің Галдан Бошокту хан мен Тәуке хан арасындағы қарым-қатынасы туралы жазбасындағы: «Бұхарлықтар қалмақтың Бушухту ханымен соғыспаған, бейбіт өмір сүреді, сыйлықтар жібереді, ал азды көпті әскери жорықтар Қазақ Ордасымен болып тұрады, бірқалыпты сауда байланыстары орнаған» (МОЦА, 1989: 214), – деген мәліметі мысал бола алады.

Тәуке хан сыртқы саясатын Жоңғар мемлекетімен күреске бағыттағанымен Бұхар хандығымен бейбіт қарым-қатынасты одан әрі дамытуға тырысыты. Мәселен, 1693 жылы Тәуке хан қытай-қыпшақтарға жорық жасап, тұтқынға түсірді. Бірақ Тәуке ханға Бұхар билеушісі Сұбханқұлдан елші келді. Елшіліктің мақсаты – қолға түскен тұтқындарды босату. Тәуке хан Сұбханқұлдың өтінішін орындады (Вяткин, 1941: 105). Демек, қазақ ханы Тәуке мен бұхар билеушісі арасында елшілік қатынастар тек сауда, әскери одақтастық, экономикалық мәселелер төңірегінде ғана емес, мемлекетаралық келісімде тұтқындарға байланысты мәселелер де өз шешімін тапқан.

Қазақ-бұхар қарым-қатынастарының бейбіт өрбуіне қарамастан, Ташкент аймағына қатысты келіспеушіліктер XVII ғасырдың соңында қайта жанданды. 1695 жылы қазақ ханы Тәуке Ташкент қаласын қайта қазақ билігіне қайтару мақсатында жорық ұйымдастырды. Жорығы сәтсіз болғанымен, Ташкент қаласы үшін күресін тоқтатқан жоқ. Нәтижесінде Тәуке ханның өмірінің соңына қарай Ташкент аймағы қайтадан Қазақ хандығының иелігіне қайтарылды (Вяткин, 1941: 105). Тәуке хан тұсындағы Бұхар елімен қарым-қатынастар бейбіт жолмен дамығанымен, Ташкент мәселесіне келгенде қазақ билеушілері қақтығыстан бас тартпаған.

XVII ғасырдың аяғында Қазақ хандығының шығыс шекарасына қауіп төндірген Жоңғар хандығының белсенді сыртқы саясаты Орталық Азия аймағының халықаралық қарым-қатынастарына да әсер етті. Мәселен, Жоңғар шабуылдары тек қазақ жерлеріне ғана емес, сонымен қатар Бұхар хандығына да қауіп төндірді. Жоңғарлар маңызды сауда жолдары өтетін және қалалар орналасқан жерлерді жаулап алуға тырысты. 1684 жылы жоңғар әскері Сайрамға дейін жетіп, қаланы талқандады (Атыгаев, 2015: 251). Жоңғар хандығы қазақтардың оңтүстік-шығыс шекарасымен қатар оңтүстіктегі керуен жолдарына да шабуылдап, аймаққа үстемдік орнатуға тырысты. Яғни жоңғар қауіпі енді Бұхар хандығының шекаралық аймақтарына да жақындай түсті. Осы кезде Бұхар хандығы жоңғар шабуылдарынан тосқауыл болатын әскери одақтасқа мұқтаж болды. Елдің ішкі саяси бытыраңқы жағдайы мен билеуші топтар арасындағы орталық билікке бағындауы сыртқы агрессияға төтеп беруге дәрмені болмады. Осы есеппен Бұхар билеушілері Қазақ хандығымен жақсы қарым-қатынасты қолдап отырды. Ал Бұхар ханы болса өзіне қарсылас болған Реджеп хан мен өзбектерден басқа шекаралық аймақтағы қара қалмақтар, қазақтар, қарақалпақ және хиуалықтардан үрейленді» (Вайс, Дрейер, 1986: 126) – деп орыс елшісі Флорио Беневени жазды.

Қазақ-бұхар қарым-қатынасының тағы бір қыры бұл – миграция. Жоңғар хандығының жорықтары нәтижесінде Қазақ хандығының оңтүстік-шығыс, жоңғар тайпаларымен шекаралас аймақтардан қазақ рулары Бұхар мемлекетінің Самарқант аймағына қарай көшті (Вяткин, 1930). Жоңғарлардың шығыстағы шекаралас орналасқан қазақ ауылдарына жиі-жиі тонаушылық жорықтар ұйымдастыруы халықтың әлеуметтік, экономикалық және шаруашылық жағдайына кері әсер етті. Сол себептен XVII ғасырдың соңына қарай қазақ руларының Бұхар хандығының аумағына көшуі орын алды. Жергілікті халықтармен ежелден келе жатқан туыстық, шаруашылық, діни, рухани, әлеуметтік, мәдени, дәстүрлі байланыстары қазақтардың миграциясын жеңілдетті. Қазақтар көшіп, қоныстанған аймақтарына тезірек жерсінуге аталған факторлар септігін тигізді.

XVIII ғасырдың басында Жоңғар хандығы қазақ жерлерінен бөлек Бұхар мемлекетіне де қауіп төндірді. «Убайдаллах-наме» дерегі бойынша 1706 жылы қалмақтардың қазақ жеріне шабуылы кезінде Самарқантқа да қауіп төнген. Соған байланысты Убайдаллах хан (1702–1711 жж.) Балх жеріне жорығын кейінге қалдырып, Самарқантқа аттанады. «Дінсіз қалмақтар құмырсқа мен шегіртке сияқты қаптап, ең алдымен қазақ халқының ұлыстары мен руларын басып алды. Қазақтар тонаушылыққа ұшырап, тұқынға алынды. Саны жоқ дінсіз қалмақтардан қорыққан қазақтар атамекендерін тастап, Ташкент бекінісіне үміт артты» (Тулибаева, 2001: 136).

Осындай жағдайда Убайдаллах хан қазақ жеріне мал-мүлікпен көмек жіберді. 1709 жылы Убайдаллах хан Самарқантқа жорыққа аттанған кезде, Ташкенттің қожаларынан «қаскөй,

дінсіз қалмақтар қазақ ауылдарына басып кіріп, қайта өз жерлеріне кеткендері туралы» хабар келді. Қазақстан мен Орталық Азия жеріне қалмақтардың басып кіруі туралы келген хабардан кейін Убайдаллах хан «қазақ хандары мен ташкенттіктерге ... хат, шапан, қажетті құнды заттар және араб жылқыларын жіберді» (Тулибаева, 2001: 86). Көрсетілген мәліметтер екі елдің арасында тек саяси, экономикалық, мәдени және діни байланыстармен қатар, әлеуметтік те қатынастар болғандығын көрсетеді. Бұған дейінгі деректерде әскери одақтастық, саяси қолдау туралы мәліметтер болатын болса, ал «Убайдаллах-намеде» қалмақтардың тонаушылығына ұшыраған қазақтарға мал-мүлік негізінде гуманитарлық көмек жіберілгендігі айтылады.

Қалмақтардың батысқа жорықтары тек қазақтарға ғана емес, сонымен қатар Бұхар хандығының ішкі саясатына да әсерін тигізді. Бұхар хандығының ішкі алауыздығы өршіп, Аштархан әулетінің құлауына алып келді. Бұхар хандығына қоныстанған қазақтар өзбек әскерінің қатарына алынып, ішкі саяси топтардың күресіне қатысқан. Мәселен, Әбілфайз хан (1711–1747 жж.) өзінің жауларына қарсы қазақтардың әскери күшіне жүгінген (Алексеев, 2006: 200).

Раджап хан (1718 жылы Самарқантта Әбілфайздың қарсыластары хан етіп сайлаған – авт.) Бұхара әскерінен екі мәрте жеңілгеннен кейін, қазақтарды өз әскеріне қосып, бұхар әскерін талқандады. Бұхар мен Самарқант әскері әлсіреп, қажыды (Вяткин, 1930). Қазақтар қалмақтардың жорықтары нәтижесінде Самарқант, Бұхар жеріне қоныс аударған. Қазақтардың әскери шеберлігін Бұхар мен Самарқант билеушілері өз пайдасына қолданған. Аталған фактілер негізінде қазақ-бұхар қарым-қатынастары саяси, экономикалық, сауда байланыстары негізінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік негізде де орнаған. Қалмақ агрессиясынан Бұхар хандығына қоныстанған қазақ руларына жайылымдық, шаруашылық жер берілгені түсінікті. Қазақтардың қоныстануына мүмкіндік беріліп, қазақ руларынан әскери жасақтардың құрылып, ішкі немесе сыртқы жауға қарсы бірлесе әрекет етуі қазақ-бұхар қарым-қатынастарының аталған кезеңде жан-жақты дамығандығына көз жеткіземіз. Сонымен қатар Қазақ хандығы мен Бұхар хандығының арасында діни байланыстар да берік болды. Қазақтардың бұхарлық қожалар мен сейидтермен байланысы тұрақты дамыды. Бұған дәйек – қазақ және бұхар хандарының арасындағы келіссөздер. Мәселен, келіссөздердің бірі Абд ар-Рахым қожаның қатысуымен өткен. Бұл қожаны қазақтар пір санап, оған сенім білдірген (Тулибаева, 2013: 137). Бұхараның қожалары қазақтардың сауат ашуына ғана емес, сонымен қатар діни білім алуына, рухани дамуына да ықпал еткен. Мемлекетаралық келіссөздерде дін өкілдерінің қатысуы – ортағасырлық Орталық Азия мемлекеттері, сондай-ақ әлем елдерінің барлығына тән үрдіс. Дін өкілдерінің келіссөздерге қатысуы келісімнің әділетті өтуіне және келісімшарттардың бұзылмай орындалуының рухани кепілдігі ретінде әрі қарапайым халық арасында сенімділік тудыру әдісі ретінде қолданылған.

Қорытынды

XVII ғасырдың 30-жылдарынан XVIII ғасырдың алғашқы ширегіне дейінгі кезеңде Қазақ хандығы мен Бұхар хандығы арасындағы қарым-қатынастар айтарлықтай дамып, екі мемлекет арасында өзара бітімгерлік, сауда, мәдени және діни байланыстар нығайды. Аталған кезеңде екі тарап тек экономикалық және мәдени салаларда ғана емес, сонымен қатар әскери және саяси бағыттарда да тығыз ынтымақтастық орнатты. Жоңғар хандығының жорықтары мен Ұлы Моғолдармен Бұхар хандығы арасындағы соғыстар сыртқы қауіптерге қарсы қазақ-бұхар әскері бірлесіп әрекет етті, бұл олардың ортақ мүдделері мен қауіпсіздікке деген ұмтылыстарын айқын көрсетеді.

Орталық Азиядағы саяси ахуалдың шиеленіскен кезеңдерінде де екі мемлекеттің арасындағы қарым-қатынастар бейбіт әрі тұрақты түрде дамып, өзара сенім мен серіктестік негізінде құрылды. Қазақ-бұхар қатынастары тек қана саяси және дипломатиялық деңгейде шектелмей, мәдени-діни, экономикалық және әлеуметтік салаларды да қамтып, екі халықтың тарихи-мәдени байланыстарының тереңдеуіне ықпал етті. Бұл байланыстар аймақтық тұрақтылық пен даму үшін маңызды факторға айналды.

Тарихи кезеңнің кейбір тұстарында мемлекетаралық шиеленістер мен келіспеушіліктер орын алғанымен, екі хандықтың билеушілері саяси қарым-қатынастардың бейбіт дамуына басымдық берді. Осылайша, Қазақ хандығы мен Бұхар хандығы арасындағы ынтымақтастық пен достық қарым-қатынастар Орталық Азиядағы саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуге және экономикалық-мәдени даму үрдістерін жеделдетуге септігін тигізген маңызды факторлардың бірі болды.

Әдебиеттер

- Абусейтова, 2002 — *Абусейтова М.Х.* Казахстан и Центральная Азия в XV–XVII веках: история, политика, дипломатия. Изд. Второе, доп. Алматы, «Дайк-Пресс», 2002. 288 с.
- Алексеев, 2006 — *Алексеев А.К.* Политическая история Тукай-Тимуридов. По материалам персидского сочинения Бахр ал-асрар. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006. 229 с.
- Атыгаев, 2015 — *Атыгаев Н.* Қазақ хандығы тарих толқынында. Алматы: Издательство Елтаным, 2015. 384 с.
- Атыгаев, 2023 — *Атыгаев Н.* Казахское ханство: очерки внешнеполитической истории XV–XVII веков. Алматы: Евразийский научно-исследовательский институт МКТУ им. Х.А. Ясави, 2023. 225 с.
- Вайс, Дрейер, 1986 — *Вайс М.Л., Дрейер О.К.* Посланник Петра I на Восток. Посольство Флорио Беневени в Персию и Бухару в 1718–1725 годах. М.: Наука. 1986. 159 с.
- Вельяминов-Зернов, 1864 — *Вельяминов-Зернов В.В.* Исследования о Касимовских царях и царевичах. Часть вторая. СПб., 1864. 523 с.
- Вяткин, 1930 — *Вяткин В.* Рукописи. «Регистан сала-башад». Самарканд, 1930. [Электронды ресурс]: URL: <https://sv.zarnews.uz/post/rukpisi-vasiliya-vyatkina> 05.05.2022. (Қаралған күні: 05.02.2025).
- Вяткин, 1941 — *Вяткин М.* Очерки по истории Казахской ССР. С древнейших времен по 1870 г. Огиз. Госполитиздат, 1941. 367 с.
- Иванов, 1958 — *Иванов П.П.* Очерки по истории Средней Азии (XVI–середина XIX в.). М., Изд-во восточной литературы, 1958. 247 с.
- ИКРИ, 2005 — *История Казахстана в русских источниках XVI–XX веков.* В 10 тт. Т. 1 / сост. А.И. Исин. Алматы: Дайк-Пресс, 2005. 704 с.
- Кәрібаев, 2019 — *Кәрібаев Б.* Қазақ хандары. Алматы: Қазақ университеті, 2019. 228 б.
- Кляшторный, Султанов, 1992 — *Кляшторный С.Г., Султанов Т.И.* Казахстан летопись трех тысячелетний. Алматы: Рауан, 1992. 377 с.
- Көпейұлы, 2008 — *Көпейұлы М.-Ж.* Ит дүние. Тандамалылары. Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008. 416 б.
- Қожамқұл-Бек Балхи, 2016 — *Қожамқұл-Бек Балхи.* Тарих-и Қыпшаки. Ауд. Ю. Пилтан. Алматы: Принт, 2016. 800 б.
- МОЦА, 1989 — *Международные отношения в Центральной Азии XVII–XVIII вв.* Документы и материалы. Книга 1. М.: Наука, 1989. 375 с.
- Пищулина, 1969 — *Пищулина К.А.* Присырдарьинские города и их значение в истории казахских ханств в XV–XVII веках // Казахстан в XV–XVIII веках. Вопросы социально-политической истории. Алма-Ата: Наука, 1969. С. 5–49.
- Русско-индийские отношения, 2010 — *Русско-индийские отношения в XVII веке.* № 32. 1646 г. ноября 26 – 1648 г. не ранее июня 25. Из статейного списка русского посла в Балх, Хиву и Бухару А. Грибова о войнах Индии против Балхинского и Бухарского ханств и Персии, о междоусобной борьбе в Индии и о торговом пути из России в Индию Посольские книги по связям России с Персией первой половины XVII в. // Вестник РГГУ. Серия «Исторические науки» Историография, источниковедение методы исторических исследований, 2010. № 7. URL: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Indien/XVII/1600-1620/Russ_ind_17/21-40/32.phtml?id=3102 (Қаралған күні: 10.02.2025).
- Саидов, 2007 — *Саидов А.* Политическая История Бухарского ханства в XVII – первой половине XVIII вв. Душанбе: Ирфон. 2007. 149 с.
- Султанов, 2001 — *Султанов Т.И.* Поднятые на белой кошме. Потомки Чингиз-хана. Алматы: Дайк-пресс, 2001. 276 с.
- Тулибаева, 2001 — *Тулибаева Ж.М.* Казахстан и Бухарское ханство в XVIII – первой половине XIX вв. Алматы. 2001. 156 с.
- Тулибаева, 2012 — *Тулибаева Ж.* «Тарих-и Кыпчак-хани» как источник по истории казахов XVI – начало XVIII века // Известия Национального центра археологии и источниковедения, 2012. № 3. С. 45–55.
- Тулибаева, 2013 — *Тулибаева Ж.М.* История Казахстана в аштархашидских источниках // Доклады Национальной Академии наук Республики Казахстан, 2013. № 4. 126–140 с.

Тынышбаев, 1925 — *Тынышбаев М.* Материалы к истории киргиз-казахского народа. Ташкент., 1925. 108 с.

Шорохов, 2024 — *Шорохов В.А., Красуцкий С.А., Антонюк М.В.* Конфликт вокруг Балха 1646–1647 гг. в материалах русского посла в Иране Г. В. Булгакова // Клио, 2024. № 06(210). С. 13–18. [Электронды ресурс]: URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/konflikt-vokrug-balha-1646-1647-gg-v-materialah-russkogo-posla-v-irane-g-v-bulgakova/viewer> 29.05.2024. (Қаралған күні: 07.02.2025)

References

Abuseitova, 2002 — *Abuseitova M.H.* Kazakhstan i Central'naya Aziya v XV–XVII vekah: istoriya, politika, diplomatiya [Kazakhstan and Central Asia in the XV–XVII centuries: history, politics, diplomacy]. Izd. Vtoroe, dop. Almaty: “Dajk-Press”, 2002. 288 p. (In Russ.).

Alekseev, 2006 — *Alekseev A.K.* Politicheskaya istoriya Tukaj-Timuridov. Po materialam persidskogo sochineniya Bahr al-asrar [The political history of the Tukai Timurids. Based on the materials of the Persian work by Bahr al-asrar.]. SPb.: Izd-vo S.-Peterb.unvers., 2006. 229 p. (In Russ.).

Atygaev, 2015 — *Atygaev N.* Qazaq handygy tarih tolqynynda [Kazakh Khanate on the wave of history]. Amaty: Izdatel'stvo Eltanym, 2015. 384 p. (In Kaz.).

Atygaev, 2023 — *Atygaev N.* Kazahskoe hanstvo: ocherki vneshnepoliticheskoy istorii XV–XVII vekov [The Kazakh Khanate: essays on the foreign policy history of the XV–XVII centuries]. Almaty: Evrazijskij nauchno-issledovatel'skij institut MKTU im. H.A. Yasavi, 2023. 225 p. (In Russ.).

IKRI, 2005 — *Istoriya Kazahstana v russkikh istochnikakh XVI–XX vekov* [The history of Kazakhstan in Russian sources of the XVI–XX centuries.]. V 10 tt. T. 1 / sost. A.I. Isin. Almaty: Dajk-Press. 2005. 704 p. (In Russ.).

Ivanov, 1958 — *Ivanov P.P.* Ocherki po istorii Srednej Azii (XVI – seredina XIX v.) [Essays on the history of Central Asia (XVI – mid-XIX century)]. M, Izd-vo vostochnoi literatury, 1958. 247 p. (In Russ.).

Karibaev, 2019 — *Karibaev B.* Qazaq handary [Kazakh khans]. Almaty: Qazaq universitety, 2019. 228 p. (In Kaz.).

Klyashtornyj, Sultanov, 1992 — *Klyashtornyj S.G., Sultanov T.I.* Kazakhstan letopis' trekh tysyachiletnij [Kazakhstan is a chronicle of three millennia]. Almaty: Rauan, 1992. 377 p. (In Russ.).

Kópeuly, 2008 — *Kópeuly M.-J.* It dúmie. Tańdamalylary [Dog world. Selected ones]. Almaty: Halyqaralyq Abai klýby, 2008. 416 p. (In Kaz.).

MOCA, 1989 — *Mezhdunarodnye otnosheniya v Central'noi Azii XVII–XVIII vv.* Dokumenty i materialy. [International relations in Central Asia of the XVII–XVIII centuries. Documents and materials.]. Kniga 1. M.: Nauka, 1989. 375 p. (In Russ.).

Pishulina, 1969 — *Pishulina K.A.* Prisyrdarinskie goroda i ih znachenie v istorii kazahskih hanstv v XV–XVII vekah [The Syrdarya cities and their importance in the history of the Kazakh khanates in the XV–XVII centuries] // Kazakhstan v XV–XVIII vekah. Voprosy socialno-politicheskoy istorii. Alma-Ata: Nauka, 1969. Pp. 5–49. (In Russ.).

Qozhamqul-Bek Balhi, 2016 — *Qozhamqul-Bek Balhi.* Tarih-i Qypshaqi [Tarih-i Qypshaqi]. Aud.: U. Piltan. Almaty: Print, 2016. 800 p. (In Kaz.).

Russko-indijskie otnosheniya, 2010 — *Russko-indijskie otnosheniya v XVII veke.* No. 32. 1646 g. noyabrya 26 – 1648 g. ne ranee iyunya 25. Iz statejnogo spiska russkogo posla v Balh, Hivu i Buharu A. Gribova o voynah Indii protiv Balhinskogo i Buharskogo hanstv i Persii, o mezhdousobnoj bor'be v Indii i o torgovom puti iz Rossii v Indiyu Posol'skie knigi po svyazyam Rossii s Persiej pervoj poloviny XVII v. [Russian-Indian relations in the 17th century. 1646 November 26 – 1648 no earlier than June 25. From the article list of the Russian Ambassador to Balkh, Khiva and Bukhara, A. Gribov, on the wars of India against the Balkh and Bukhara khanates and Persia, on the internecine struggle in India and on the trade route from Russia to India, Embassy books on Russia's relations with Persia in the first half of the 17th century]. // Vestnik RGGU. Seriya «Istoricheskie nauki» Istoriografiya, istochnikovedenie metody istoricheskikh issledovanij, 2010. No. 7. [elektrondy resurs]. URL: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Indien/XVII/1600-1620/Russ_ind_17/21-40/32.phtml?id=3102 (Date of review: 10.02.2025). (In Russ.).

Saidov, 2007 — *Saidov A.* Politicheskaya Istoriya Buharskogo hanstva v XVII – pervoj polovine XVIII vv. [The political history of the Bukhara Khanate in the 17th – first half of the 18th centuries.]. Dushanbe: Ifron, 2007. 149 p. (In Russ.).

Shorohov, Krasuckii, 2024 — *Shorohov V.A., Krasuckii S.A., Antonyuk M.V.* Konflikt vokrug Balha 1646–1647 gg. v materialah russkogo posla v Irane G.V. Bulgakova [The conflict around Balkh in 1646–1647 in the materials of the Russian Ambassador to Iran, G.V. Bulgakov] // Klio, 2024. No. 06 (210). Pp. 13–18. [elektrondy resurs] URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/konflikt-vokrug-balha-1646-1647-gg-v-materialah-russkogo-posla-v-irane-g-v-bulgakova/viewer> 29.05.2024. (Date of review: 07.02.2025). (In Russ.).

Sultanov, 2001 — *Sultanov T.I.* Podnyaty na beloј koshme. Potomki Chingiz-hana. [Raised on a white cat. Descendants of Genghis Khan.]. Almaty: Dajk-press, 2001. 276 p. (In Russ.).

Tulibaeva, 2001 — *Tulibaeva Zh.M.* Kazakhstan i Buharskoe hanstvo v XVIII – pervoj polovine XIX vv. [Kazakhstan and the Bukhara Khanate in the XVIII – first half of the XIX centuries.]. Almaty. 2001. 156 p. (In Russ.).

Tulibaeva, 2012 — *Tulibaeva Zh.M.* «Tarih-i Kypchak-hani» kak istochnik po istorii kazahov XVI – nachalo XVIII veka [«Tarikh-i Kipchak-khani» as a source on the history of the Kazakhs of the XVI – early XVIII century] // Izvestiya Nacional'nogo centra arheografii i istochnikovedeniya. 2012. No. 3. Pp. 45–55. (In Russ.).

Tulibaeva, 2013 — *Tulibaeva Zh.M.* Istoriya Kazahstana v ashtarhashidskih istochnikah [The history of Kazakhstan in Ashtarkhanid sources] // Doklady Nacionalnoj Akademii nauk Respubliki Kazakhstan. 2013. No. 4. Pp. 126–140. (In Russ.).

Tynyshbaev, 1925 — *Tynyshbaev M.* Materialy k istorii ktrgiz-kazahskogo naroda [Materials on the history of the Kyrgyz-Kazakh people] Tashkent. 1925. 108 p. (In Russ.).

Vajs, Drejer, 1986 — *Vajs M.L., Drejer O.K.* Poslannik Petra I na Vostok. Posol'stvo Florio Beneveni v Persiyu i Buharu v 1718–1725 godah [Peter the Great's Envoy to the East. Florio Beneveni's Embassy to Persia and Bukhara in 1718–1725]. Moskva: Nauka. 1986. 159 p. (In Russ.).

Vel'yaminov-Zernov, 1864 — *Vel'yaminov-Zernov V.V.* Issledovaniya o Kasimovskih caryah i carevichah [Studies on Kasimov tsars and tsarevichs]. Chast' vtoraya. Sankt-Peterburg. 1864. 523 p. (In Russ.).

Vyatkin, 1930 — *Vyatkin V.* Rukopisi. “Registan sala-bashad” [Manuscripts. Registan sala-bashad]. Samarqand. 1930. [elektrondy resurs]. URL: <https://sv.zarnews.uz/post/rukpisi-vasiliya-vyatkina> 05.05.2022. (Date of review: 05.02.2025). (In Russ.).

Vyatkin, 1941 — *Vyatkin M.* Ocherki po istorii Qazahskoi SSR. S drevneishih vremen po 1870 g. [Essays on the history of the Kazakh SSR. From ancient times to 1870]. Ogiz. Gospolitizdat. 1941. 367 p. (In Russ.).

МАЗМҰНЫ

ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ

Буланов Е.О.	
ИЛИЯС ЖАНСҮГІРОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ 1916 ЖЫЛҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	633
Каримов Қ.С., Гокче М., Түрсүн Х.М.	
ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ИДЕНТИФИКАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	650

ТАРИХ

Абдимомынов Н.Т., Сауырқан Е.	
ВЕНЕЦИЯ, ГЕНУЯ ЖӘНЕ АЛТЫН ОРДА: XIII–XIV ҒҒ. СОЛТҮСТІК ҚАРА ТЕҢІЗДЕГІ ТРАНСКОНТИНЕНТАЛДЫҚ САУДА-САТТЫҚТЫҢ ДАМУЫ.....	662
Абуов Н.А., Ильясова Г.С., Уалиева С.К.	
СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ШАҒЫН ҚАЛАЛАРЫ: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ТАЛДАУЫ.....	679
Абылов Т.Т., Муталиев М.Қ., Қазмұханов Р.М.	
АЛТЫН ОРДА МЕН МӘМЛҮК МЕМЛЕКЕТІ АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ ДІННІҢ РӨЛІ.....	696
Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И.	
XIX–XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН ЗЕРТТЕУДЕ АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ ДЕРЕК РЕТІНДЕ (ҚР ОМА ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....	709
Болатхан Ә.	
ЗАҢДЫЛЫҚ – ИДЕОЛОГИЯ, ШЕТТЕТУ – ТӘЖІРИБЕ: КҮШТЕП ҚОНЫС АУДАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ «ЖАЗАЛАНҒАН ХАЛЫҚТАР» (1948–1953).....	727
Доскараева А.А., Мұхатова О.Х.	
XVII ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ – XVIII ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ШИРЕГІНДЕГІ ҚАЗАҚ-БҰХАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ (САЯСИ АСПЕКТ).....	743
Дьякова Е.В.	
НЕМІС ОККУПАЦИЯСЫНДАҒЫ ҮГІТ-НАСИХАТ ЖҰМЫСТАРЫ: ХАРЬКОВТАҒЫ «ЖАҢА УКРАИНА» ГАЗЕТІНІҢ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ РӨЛІ (1941–1943).....	760
Исмагулов Ұ.Ш., Конбай Е.	
1920-ЖЫЛДАРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ПАНАСЫЗ БАЛАЛАР МӘСЕЛЕСІ (АҚТӨБЕ АРХИВІ ДЕРЕКТЕРІ БОЙЫНША).....	773
Йорулмаз О., Токжигитова М.А.	
ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН Өңірінен РЕПРЕССИЯҒА ҰШЫРАҒАН МҰСЫЛМАН ДІНБАСЫЛАРЫ (1920–1940 ЖЖ.).....	787
Қаипбаева А.Т., Белялова А.	
ПАНАСЫЗ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЖҮЙЕСІ (1920–1930 жж.).....	803
Қара Ә., Тайман С.Т. Жарбулова С.Т.	
МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ИДЕЯЛАРЫ ЖӘНЕ ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТЕРІ ҰЙЫМЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МИССИЯСЫ.....	823
Сейітханұлы Ш.	
ТҮРІКТЕР МЕН МОҢҒОЛДАРДЫҢ КӨШПЕЛІ ӨМІР САЛТЫНЫҢ ОРТАҚ ҚЫРЛАРЫ.....	840
Сулейменова А.Т.	
КӨШПЕЛІ ЖӘНЕ ЖАРТЫЛАЙ КӨШПЕЛІ ШАРУАШЫЛЫҚТАРДЫ КҮШТЕП ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ ДӘСТҮРЛІ РУЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ЖОО ШАРАЛАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ (XX ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ).....	855
Ташагыл А., Нурсултанова Л.Н., Танатарова Ж.Т.	
ИРАН-ТӘЖІК САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ.....	872

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Есенаманова А.С., Қалыш А.Б.	
ДӘСТҮРЛІ КИІМ АРҚЫЛЫ МАТЕРИАЛДЫҚ МӘДЕНИЕТТІ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯЛАУ: ҚАЗАҚСТАН МУЗЕЙ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ТҮРКІ МӘДЕНИ МҰРАСЫ.....	887
Қалшабаева Б.К., Егізбаева М.Қ.	
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫСЫНДАҒЫ ҚАНДАСТАР: КӨШІ-ҚОНЫ МЕН БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	900
Сыздықова Г.М.	
СОЛТҮСТІК, ОРТАЛЫҚ ЖӘНЕ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОБЛЫСТЫҚ ОРТАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ТҮРҒЫНДАРДЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ӨЗГЕРУІ (2009–2024 ЖЖ.).....	916

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Буланов Е.О. ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ВОССТАНИЯ 1916 ГОДА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИЛЬЯСА ЖАНСУГУРОВА.....	633
Каримов К.С., Гокче М., Турсун Х.М. ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЗБЕКАЛИ ЖАНИБЕКОВА.....	650

ИСТОРИЯ

Абдимомынов Н.Т., Сауыркан Е. ВЕНЕЦИЯ, ГЕНУЯ И ЗОЛОТАЯ ОРДА: РАЗВИТИЕ ТРАНСКОНТИНЕНТАЛЬНОЙ ТОРГОВЛИ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ В XIII–XIV ВЕКАХ.....	662
Абуов Н.А., Ильясова Г.С., Уалиева С.К. МАЛЫЕ ГОРОДА СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ: ИСТОРИЯ И АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ.....	679
Абылов Т.Т., Муталиев М.К., Казмуханов Р.М. РОЛЬ РЕЛИГИИ В ОТНОШЕНИЯХ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ И МАМЛЮКСКОГО ГОСУДАРСТВА.....	696
Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И. АРХИВНЫЕ МАТЕРИАЛЫ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ В XIX – НАЧАЛЕ XX В. (НА ОСНОВЕ ДОКУМЕНТОВ ЦГА РК).....	709
Болатхан А. ИДЕОЛОГИЯ ЗАКОННОСТИ И ПРАКТИКА ИСКЛЮЧЕНИЯ: «НАКАЗАННЫЕ НАРОДЫ» В СИСТЕМЕ СПЕЦПОСЕЛЕНИЙ (1948–1953 ГГ.).....	727
Доскараева А.А., Мухатова О.Х. КАЗАХСКО-БУХАРСКИЕ ВЗАИМОТНОШЕНИЯ В 30-Х ГОДАХ XVII ВЕКА – ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XVIII ВЕКА (ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ).....	743
Дьякова Е.В. АГИТАЦИОННАЯ РАБОТА ПОД НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИЕЙ: ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ РОЛЬ ГАЗЕТЫ «НОВАЯ УКРАИНА» В ХАРЬКОВЕ (1941–1943).....	760
Исмагулов У.Ш., Конбай Е. ГОЛОД НАЧАЛА 1920-Х ГГ. И ПРОБЛЕМЫ БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ (ПО ДАННЫМ АКТЮБИНСКОГО АРХИВА).....	773
Йорулмаз О., Токжигитова М.А. РЕПРЕССИРОВАННОЕ МУСУЛЬМАНСКОЕ ДУХОВЕНСТВО ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА 1920–1940-Х ГОДОВ.....	787
Каипбаева А.Т., Белялова А. ГОСУДАРСТВЕННАЯ СИСТЕМА СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ (1920–1930 гг.).....	803
Кара А., Тайман С.Т., Жарбулова С.Т. ИДЕИ МУСТАФЫ ЧОКАЕВА И СТРАТЕГИЧЕСКАЯ МИССИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ.....	823
Сейтхан Ш. ОБЩИЕ ЧЕРТЫ КОЧЕВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ ТЮРКОВ И МОНГОЛОВ.....	840
Сулейменова А.Т. НАСИЛЬСТВЕННОЕ ОСЕДАНИЕ КОЧЕВЫХ И ПОЛУКОЧЕВЫХ ХОЗЯЙСТВ КАК ОДНА ИЗ МЕР ПО ИСКОРЕНЕНИЮ ТРАДИЦИОННЫХ РОДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ (30-Е ГОДЫ XX ВЕКА).....	855
Ташагил А., Нурсултанова Л.Н., Танатарова Ж.Т. ИРАНО-ТАДЖИКСКИЕ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	872

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Есенаманова А.С., Калыш А.Б. РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЧЕРЕЗ ТРАДИЦИОННЫЙ КОСТЮМ: ТЮРКСКОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ В МУЗЕЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ КАЗАХСТАНА.....	887
Калшабаева Б.К., Егизбаева М.К. КАНДАСЫ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ И АДАПТАЦИИ.....	900
Сыздыкова Г.М. ИЗМЕНЕНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ОБЛАСТНЫХ ЦЕНТРОВ СЕВЕРНОГО, ЦЕНТРАЛЬНОГО И ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА (2009–2024 ГГ.).....	916

CONTENTS

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Bulanov E.O. THE ISSUES OF THE NATIONAL LIBERATION UPRISING OF 1916 IN THE WORKS OF ILYAS ZHANSUGUROV.....	633
Karimov K.S., Gökçe M., Tursun Kh.M. ISSUES OF NATIONAL IDENTIFICATION IN UZBEKALI ZHANIBEKOV'S SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITIES.....	650

HISTORY

Abdimomynov N.T., Sauyrkan Ye. VENICE, GENOA, AND THE GOLDEN HORDE: THE DEVELOPMENT OF TRANSCONTINENTAL TRADE IN THE NORTHERN BLACK SEA REGION IN THE 13TH–14TH CENTURIES.....	662
Abuov N.A., Ilyassova G.S., Ualiyeva S.K. SMALL TOWNS OF THE NORTH KAZAKHSTAN REGION: HISTORY AND ANALYSIS OF THE CURRENT SITUATION.....	679
Abylov T.T., Mutaliyev M.Kh., Kazmukhanov R.M. THE ROLE OF RELIGION IN RELATIONS BETWEEN THE GOLDEN HORDE AND THE MAMLUK STATE.....	696
Baigabatova N.K., Ishkalova G.I. ARCHIVAL MATERIALS AS A SOURCE FOR STUDYING LAND CONFLICTS IN NORTHERN KAZAKHSTAN IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES (BASED ON DOCUMENTS FROM THE CENTRAL STATE ARCHIVES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN).....	709
Bolatkhan A. LEGALITY AS IDEOLOGY AND EXCLUSION AS PRACTICE: THE “PUNISHED PEOPLES” IN THE SYSTEM OF SPECIAL SETTLEMENTS (1948–1953).....	727
Doskarayeva A.A., Mukhatova O.Kh. KAZAKH-BUKHARA RELATIONS IN THE 30S OF THE 17TH CENTURY AND THE FIRST QUARTER OF THE 18TH CENTURY (THE POLITICAL ASPECT).....	743
Dyakova He.V. AGITATION WORK UNDER THE GERMAN OCCUPATION: THE IDEOLOGICAL ROLE OF THE NEWSPAPER “NOVA UKRAINE” IN KHARKOV (1941–1943).....	760
Ismagulov U.S., Konbay Y. THE PROBLEM OF FAMINE AND HOMELESS CHILDREN IN EARLY 1920S (BASED ON AKTOBE ARCHIVE).....	773
Yorulmaz O., Tokzhigitova M.A. REPPRESSED MUSLIM CLERGY IN SOUTH KAZAKHSTAN (1920s–1940s).....	787
Kaipbayeva A.T., Belyalova A. THE STATE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION FOR HOMELESS CHILDREN (1920s–1930s).....	803
Kara A., Taiman S., Zharbulova S. THE IDEAS OF MUSTAFA CHOKAYEV AND THE STRATEGIC MISSION OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES.....	823
Syeitkhan Sh. COMMON ASPECTS OF THE NOMADIC LIFE OF TURKIC AND MONGOLS.....	840
Suleimenova A.T. FORCED SETTLEMENT OF NOMADIC AND SEMI-NOMADIC FARMS AS ONE OF THE MEASURES TO ERADICATE TRADITIONAL TRIBAL RELATIONS (THE 30S OF THE TWENTIETH CENTURY).....	855
Tasagil A., Nursultanova L.N., Tanatarova Zh.T. IRANIAN-TAJIK TRADE AND ECONOMIC RELATIONS: CURRENT STATE AND PROSPECTS.....	872

ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

Yessenamanova A.S., Kalysh A.B. THE REPRESENTATION OF MATERIAL CULTURE THROUGH TRADITIONAL COSTUME: THE TURKIC CULTURAL HERITAGE IN THE MUSEUMS SPACE OF KAZAKHSTAN.....	887
Kalshabayeva B.K., Egizbaeva M.K. THE KANDAS OF EASTERN KAZAKHSTAN: MIGRATION AND ADAPTATION ISSUES.....	900
Syzdykova G.M. CHANGING THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION OF THE REGIONAL CENTERS OF NORTHERN, CENTRAL AND EASTERN KAZAKHSTAN (2009–2024).....	916

ASIAN JOURNAL “STEPPE PANORAMA”

2025. 12 (3)

Бас редактор:

Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:

Копеева С.Ж.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЖЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй